44 GÜN SAVAŞI:
AZERBAYCAN'IN KARABAĞ ZAFERİ

TASAV RAPOR

Prof. Dr. Yalçın SARIKAYA

TÜRK AKADEMİSİ
Siyasi Sosyal Stratejik Araştırmalar Vakfı

TASAV RAPOR

44 GÜN SAVAŞI:
AZERBAYCAN'IN KARABAĞ ZAFERİ

Prof. Dr. Yalçın SARIKAYA

TÜRK AKADEMİSİ
Siyasi Sosyal Stratejik Araştırmalar Vakfı

44 GÜN SAVAŞI: AZERBAYCAN'IN KARABAĞ ZAFERİ
TASAV Dış Politika ve Güvenlik Araştırmaları Merkezi
ISBN 978-605-66939-8-4
1. Baskı: Aralık 2020

Yayın Hakları © TASAV, 2020
Tüm yayın hakları TASAV'a aittir. TASAV'dan izin alınmadan kitabın tümünün ya da bir kısmının herhangi bir yöntem ile basımı, yayımı, çoğaltılması ve dağıtımı yapılamaz. Kaynak göstermek şartıyla alıntı yapılabilir.

TÜRK AKADEMİSİ SİYASİ SOSYAL STRATEJİK ARAŞTIRMALAR VAKFI (TASAV)
29 Ekim Caddesi 2654. Sokak No: 1 Gölbaşı-Ankara
Tel: +90 (312) 460 1779 • Faks: +90 (312) 460 1789
www.tasav.org
iletisim@tasav.org
editor@tasav.org

Tasarım, Dizgi ve Baskı:
Vega Basım Hizmetleri • Sertifika No: 43714
Korkutreis Mahallesi Lale Caddesi No: 21/A Ankara/Türkiye
Tel: +90 312 230 0723

İÇİNDEKİLER

Giriş: Tarihî Arka Plana Dair 7

Tovuz Provokasyonu 9

Harbin Başlamasının ve Cephe Durumunun Değerlendirilmesi 10

Üçüncü Tarafların Tutumları 16

9 Kasım 2020 Ateşkes Bildirisi 25

Ermenistan'ın Yol Ayrımı 30

Sonuç 31

Notlar 34

Giriş: Tarihî Arka Plana Dair

Bugünkü Ermenistan toprakları ve Azerbaycan'ın Karabağ bölgesi, 19. yüzyıldan başlayarak Çarlık Rusya ve Sovyet Rusya idarelerinde bilinçli olarak tedricen Ermeni nüfusla tahkim edilmiş, bu anlamda bölge Ermenileştirilmeye çalışılmıştır. Gacar İranı ile Rusya Çarlığı arasında imzalanan 1813 Gülistan ve 1828 Türkmençay Antlaşmaları, Osmanlı-Rus Savaşları ve özellikle 93 Harbi (1877-1878), Ermenilerin Doğu Anadolu ve Kafkasya'daki faaliyetlerini de nüfuslarını da artırmıştır. Doğu Anadolu'dan Hazar'a kadar olan sahada 1912'den 1921'e kadar beş yüz binin üzerinde insanın, çoğu Daşnaksütyun çeteleri tarafından olmak üzere katledilmiş olduğu da bilinen bir gerçektir. Gerek 19. yüzyıl sonunda gerekse 1915 Ermeni sevk ve iskânı sonrasında Kafkasya'ya Türkiye ve İran'dan gelen Ermenilerin Rusya tarafından eski Erivan vilayeti çevresi ile Karabağ'a göçürülüp yerleştirildikleri de bilinmektedir. Bu nüfus tahkimatı, Türkiye ve Azerbaycan arasında bir "Ermeni seddi" oluşmasını da beraberinde getirmiştir. Sovyet döneminde, Sovyet Ermenistan'ı ve Sovyet Azerbaycan'ında iki toplum arasında büyük boyutlu çatışma olmamışsa da alınan kararlarla Ermenistan Sovyet Cumhuriyeti, Azerbaycan Sovyet Cumhuriyeti topraklarının aleyhine peyderpey genişletilmiştir.

Dağlık Karabağ Özerk Oblastı ise 1923'te Sovyetler Birliği'nin Azerbaycan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti içinde kurduğu bir özerk bölgedir. SSCB'nin dağılması sürecinde aslında Azerbaycan Sovyeti'ne bağlı bir özerk bölge olan Karabağ'daki Ermeniler, 1987'den itibaren Azerbaycan aleyhine faaliyetlere girişmiştir. Bunun bir boyutunu bölge parlamentosunun Erivan'a bağlanma talep ve kararı, bir diğer boyutunu da Karabağ'daki Azerbaycan Türklerine yapılan saldırılar oluşturmuştur. Kasım 1989'da SSCB Yüksek Sovyeti, Dağlık Karabağ Özerk Oblastı'nın özerkliğini kaldırılıp doğrudan Azerbaycan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti'ne bağlanmasına dair bir karar almış; ancak Aralık 1989'da Ermenistan Sovyet Cumhuriyeti Yüksek Sovyeti ile Karabağ Ulusal Konseyi'nin ortak oturumunda, Moskova'nın kararı geçersiz sayılarak Dağlık Karabağ Özerk Oblastı'nın Ermenistan ile birleştiği ilan edilmiştir. Bunun üzerine çatışmalar artmış ve bir cephe savaşına dönüşmüştür.

Karabağ Savaşı sırasında, 26 Kasım 1991 tarihinde, Azerbaycan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti parlamentosu bölgenin özerk statüsünü iptal ederek bölgeyi Hocavend, Terter, Goranboy, Şuşa ve Kelbecer illerine bölmüştür. Buna karşılık olarak Ermenilerin çoğunlukta olduğu bölgeler tek taraflı olarak sözde "Dağlık Karabağ Cumhuriyeti"nin bağımsızlığını ilan etmiştir. Sovyetler Birliği çöktüğünde Birleşmiş Milletler, Dağlık Karabağ bölge-

sinin yeni kurulan bağımsız Azerbaycan'ın parçası olduğunu hukuken tekrar onaylamıştır. Zira Azerbaycan'a ait olduğu tescil edilmiş bu topraklarda Ermenilerin bağımsızlık ilanında bulunmasının hukuken hiçbir sonuç doğurması mümkün olmamıştır.

1988-1994 yılları arasında süren sıcak çatışmaların en şiddetli evresi 1992-1993'te gerçekleşmiştir. Moskova, Ermeni tarafını desteklemek suretiyle bu savaşta Azerbaycan'ın Karabağ ve etrafındaki 7 ilinin (Kelbecer, Laçin, Gubatlı, Zengilan, Cebrayıl, Fizuli, Ağdam) işgaline imkân tanımıştır. İşgal altına alınan bölge, Azerbaycan topraklarının yaklaşık %20'sine tekabül etmekteydi.

Söz konusu işgaller sırasında insanlık dışı uygulamalar görülmüş; Hocalı, Malıbeyli, Kuşçular ve pek çok köy, kasaba ve mezrada binlerce Azerbaycan Türkü; kadın, çocuk, yaşlı demeden hunharca katledilmiştir. Hocalı soykırımı bunlar arasında en bilinenidir. Bu katliamların yanı sıra, 1988-1994 yıllarında Ermenistan ve işgal altındaki Karabağ'dan Azerbaycan'ın içlerine bir milyon civarında Azerbaycan Türkü göç etmek zorunda kalmıştır. Azerbaycan'dan göç eden 200 bin civarındaki Ermeni ise Ermenistan'a ve işgal altında kalmış olan Karabağ'a yerleştirilmiştir. Ateşkes maksadıyla Mayıs 1994'te Bişkek protokolü imzalanmış, ancak sağlanan ateşkes, mütecaviz Ermenistan tarafından 2020 yılına dek sayısız kez ihlal edilmiştir.

Uyuşmazlığın çözümü için BM Güvenlik Konseyi, 1993 yılı içerisinde, Ermeni tarafının işgalci olduğunu ve işgal altındaki toprakların Azerbaycan'a ait olduğunu teyit eden, aynı zamanda Ermenilere işgali sonlandırma çağrısında bulunan dört karar (No. 822, 853, 874, 884) almıştır. BM'nin yanısıra, Avrupa Konseyi ve Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Teşkilatı (AGİT) da Azerbaycan'ın toprak bütünlüğünü teminat altına alan karar kabul etmiştir. Ayrıca, bu sorunun çözümü için 1992'de AGİT bünyesinde "Minsk Grubu" kurulmuş; ancak Rusya, ABD ve Fransa'nın eş-başkanları olduğu bu grubun faaliyetleri, tarafsız olunamaması sebebiyle hiçbir sonuç vermemiştir.

Gerek savaş sırasında gerekse de 1994 ateşkesinden günümüze iki taraftan da binlerce asker ve sivil hayatını kaybetmiştir. 2008, 2010, 2016 ve 2018'de Ermenistan'ın gerçekleştirdiği ihlaller ve provokasyonlar sonrasında yaşanan çatışmalar, topyekûn savaşın başlama riskini içerecek boyutta olmuştur. Nisan 2016'da Karabağ'ın doğusundaki Terter'den başlayıp güneyde Fuzuli'ye kadar olan hatta yaşanan çatışmalar, Azerbaycan'ın açık üstünlüğü ve hatta kısmen toprak kazanımıyla (Leletepe Yükseklikleri) sonuçlanmıştır.

Mayıs 2018'de Nahcivan'da yaşanan çatışmalarda da yine Azerbaycan tarafı üstünlük sağlamış ve Ermeni işgali altındaki topraklarının bir kısmını geri kazanabilmiştir. Ermenistan'ın Temmuz 2020'deki Tovuz saldırısında da Azerbaycan ordusunun üstünlüğü ile Ermeni tarafına yüzlerce asker ve onlarca askerî araç kaybettirilmiştir.

27 Eylül 2020 tarihinde ise Azerbaycan, kapsamlı bir harekât ile işgal unsurlarına karşı operasyon başlatmış, 10 Kasım 2020 itibarıyla savaşın mutlak galibi olmuştur. Azerbaycan'ın Ermeni işgali altındaki topraklarını kurtarmaya yönelik bir askerî harekât gerçekleştirmesi, şüphesiz ki uluslararası hukuka uygundur. Zira uluslararası hukukta, kuvvet kullanarak sınırları değiştirmeye yönelik saldırganlığa hiçbir surette müsaade edilmediği gibi, saldırıya uğrayan tarafın ülkesini ve insanlarını korumak için kuvvet kullanmasının "meşru müdafaa hakkı" kapsamında değerlendirildiği ve dolayısıyla hukuken bir sorun teşkil etmediği tartışmaya mahal vermeyecek kadar nettir.

9 Kasım 2020'de, Azerbaycan, Ermenistan ve Rusya tarafından imzalanan ateşkes bildirisi ile Karabağ meselesinde yeni bir sürece girilmiştir. Meselenin "çözümü"nün gerçekleşip gerçekleşmediği bu sürecin başlaması ve yürütülmesi ile belli olacaktır. Şimdilik, Ermenistan'da büyük bir moral kaybının ya-

nısıra sosyal ve siyasî karmaşa,[1] Azerbaycan yönetiminde ve halkında ise askerî zafer elde etmenin sevinç ve gururu gözlemlenmektedir. Türkiye'de de devlet yetkililerinin yaptığı açıklamalarından Azerbaycan'ın mutlak galip görüldüğü ve kamuoyunun da genel itibarla bu kanaati paylaştığı anlaşılmaktadır.

Bu raporda, 2020 yılının Eylül sonunda başlayıp Kasım ortasında nihayete eren 44 günlük bu savaş ile 9 Kasım 2020'de Rusya Federasyonu'nun arabuluculuğunda varılan mutabakatın içeriği tahlil edilmekte; yakın geleceğe dair değerlendirmelerde bulunulmaktadır.

Tovuz Provokasyonu

Azerbaycan'ın kuzeybatı bölgesinde Gazak ve Ağstafa şehirlerine komşu olan Tovuz'un Ermenistan'la sınır kısmında 12 Temmuz 2020'de Ermenistan ordu unsurları Azerbaycan'a ait UAZ tipi küçük bir askerî jipi vurmak suretiyle çatışmayı başlatmıştır. Askerî jipin vurulmasının hemen ardından da top atışları gerçekleştirmiştir. Ermeni Savunma Bakanı Tonoyan'ın basın sözcüsü, yaptığı açıklamada Azerbaycan ordusuna ait unsurların topraklarına sızmaya çalıştığı bir sırada engellendiğini ve zayiat verdirildiğini beyan etmiş, Azerbaycan tarafı ise düşmanın top atışlarının karşı atışlarla susturulduğunu, dört şehit ve dört yaralı olduğunu beyan etmiştir. Gece saatlerinde Ermenilerin Nahçivan'daki Şahbuz ve Culfa illerinin kuzeyine de top atışı ile saldırdıkları açıklanmıştır.[2]

Ermenistan'ın Tovuz'daki saldırısına Azerbaycan ordusunun verdiği sert karşılığın sonucunda Ermenistan güçleri çok fazla zayiat vererek geri çekilmiştir. Ermenilerin, kayıplarına ilişkin resmî açıklamaları olmamıştır. Ne var ki Ermeni tarafının 2008'den beri zayiatı saklama siyaseti izlediği bilinmektedir. Nitekim, yaşanan çatışmalar sonrasında, 13 Temmuz'da Erivan'da bazı gösteriler düzenlenmiş; bu gösterilerde vatandaşların doğru ve güvenilir bilgi talep ettikleri görülmüştür.[3]

13-14 Temmuz'da devam eden çatışmalarda, Azerbaycan ordusundan biri Tümgeneral olmak üzere 8 asker şehit olmuştur. Böylece Azerbaycan'ın, Tovuz'da verdiği şehit sayısı 12'ye yükselmiştir. Azerbaycan Savunma Bakanlığı ise Ermenistan ordusunun çok sayıda askerî araç ve mevzilerinin imha edildiğini,

100'ün üzerinde Ermeni askerin öldürüldüğünü açıklamıştır.[4]

Çatışmanın Azerbaycan siyasetine de yansımaları olduğu görülmüştür. Nitekim Azerbaycan Cumhurbaşkanı İlham Aliyev, 15 Temmuz tarihinde, 12 Temmuz'dan beri süren sınır çatışmalarında yeterli şekilde faaliyet gösteremediğini belirterek 2004'ten beri görevde olan Dışişleri Bakanı Elmar Memmedyarov'u görevden almış; yerine Eğitim Bakanı Ceyhun Bayramov'u atamıştır.[5] Yeni Dışişleri Bakanı Bayramov, göreve gelir gelmez, "*Azerbaycan'ın 1 cm² toprağının dahi işgal altında bırakılmayacağını*" beyan etmiştir.[6]

İlerleyen günlerde; Azerbaycan Savunma Bakanlığı'ndan yapılan bir yazılı açıklamada, Tovuz iline bağlı Ağdam Köyü yönünde Azerbaycan mevzileri üzerinde keşif uçuşu yapan unsurlardan 21 Temmuz'da iki, 22 Temmuz'da da bir adet olmak üzere Ermenistan'a ait üç "X-55" tipi İHA'nın düşürüldüğü belirtilmiştir.[7]

27 Eylül 2020'de başlayan savaş[8], Temmuz 2020 Tovuz çatışması ile birlikte değerlendirildiğinde şu hususlar açıklığa kavuşmaktadır: Azerbaycan, topraklarını askerî güç yoluyla ele geçirmek için (muhtemelen 2016 sonrasında detaylandırılmış olan) kapsamlı bir planlama yapmış, Ermeni tarafı bunu temas hattı ve devlet sınırları boyunca gözlemlemiş, başka yollardan da istihbar etmiş ve muhtemel bir topyekûn savaşın Karabağ dışında, Ermenistan-Azerbaycan sınırında cereyan etmesi için Tovuz provokasyonunu gerçekleştirmiştir.[9]

Paşinyan yönetimi, başlaması muhtemel savaşta temel dayanak noktası olan Moskova'nın soruna müdahil olmasının önünü açık tutmak için Tovuz bölgesini seçmiştir. Saldırılarda Azerbaycan'ın seçkin komutanlarının hedef alınmasının, toplumda infial meydana getirmenin hedeflenmesinin de hesaplı ve esaslı istihbarat gerektiren hususlar olduğu unutulmamalıdır.[10]

Azerbaycan tarafı, Tovuz'da ölçülü bir cevap vermek, savaşma azmini ihsas etmek, iç siyasal birlikteliği muhafaza etmek noktasındaki ilk sınavını başarıyla vermiş, daha önemlisi devlet sınırını geçip Erivan'a "Moskova şemsiyesi" bahanesi yaratmamak noktasında da doğru hareket etmiştir.

Harbin Başlamasının ve Cephe Durumunun Değerlendirilmesi

Azerbaycan Karabağ'ın askerî yolla kurtarılması istikametindeki planlarını hayata geçirmek için zamanlamayı kendisi takdir etmiştir. Bu da "Tovuz çatışması olmasaydı harekât daha erken başlatılır mıydı?" sorusunu akla getirmektedir. Şu unutulmamalıdır ki, Tovuz'la 27 Eylül arasında geçen sürede Rusya birkaç defa (birisi, Lavrov'un Azerbaycan Milli Meclisi Başkanı ve temsilcileri ile yapılan görüşme sonrasında basına yansımıştır) Azerbaycan'a 5 ilin (rayon) savaşsız geri verilmesini temin edebileceklerini de içeren arabuluculuk girişimlerinde bulunmuştur.[11] Bu da Azerbaycan'ın hazırlıklarının Moskova tarafından bilindiğini/izlendiğini, Ermenistan'ın da ikna edilmesi için bir takım girişimlerin olduğunu ortaya koymaktadır.

Türkiye'nin Tovuz provokasyonu sürecinde de sonrasında da Azerbaycan'a verdiği desteği, daha sonra geniş kapsamlı (o zamana kadar yapılmış olanların en büyüğünü de içerecek biçimde) tatbikatlarla güçlendirmesi son derece manidardır.[12] Türkiye, Rusya dâhil tüm muhataplarına bu iki ülkenin kozlarını bölüşmesine müdahale olursa seyirci kalmayacağını, bunun aynı zamanda ikili antlaşmalardan kaynaklanan bir yükümlülük olduğunu hatırlatmıştır.

ABD'nin Başkanlık seçimi sürecinde olması, Rusya'nın bu meseleye belirli bir mesafeden yaklaşacağının anlaşılması ve Türkiye'nin Bakü'ye destek noktasındaki kararlılığı da siyasi/diplomatik şartlar ve "kuvvet-zaman-mekân" ilişkisi çerçevesinde iyi

tespit edilmiştir. Neticede Azerbaycan devleti, bu işin bir yılan hikâyesine dönüşmüş olması, hiçbir somut ilerlemenin olmaması ve Ermenistan'a güvenmeyi gerektirecek hiçbir karine görememesi sebepleriyle harbe karar vermiş, harekâtı profesyonelce yürütmüş ve sahada üstün başarı elde etmiştir.

Azerbaycan ordusu, 28 yıl boyunca işgal altındaki bölgede Ermenistan tarafından ilmek ilmek işlenen güçlü savunma hatlarını önceden planladığı biçimde; kimi yerde ortadan kaldırmayı kimi yerde de yarmayı başarmıştır. Bu askerî harekâtın zafer olarak değerlendirilmesinin pek çok sebebi vardır. Bunlar arasında, Karabağ'ın orta, kuzey ve batı bölümlerine nispetle daha düz olan güney, doğu ve güneydoğu istikametlerinden kuzey ve batı istikametlerine, dolayısıyla aşağıdan yukarıya doğru yapılma zarureti ilk sırada yer alır. İkincisi, savunma hattının niteliğine ilişkindir zira kamuoyunun resmî sosyal medya duyurularıyla adını işittiği her bir köyün alınması için onlarca Ermeni savunma istihkâmının bertaraf edilmesi gerekmiştir. Bu hatların ne denli güçlendirilmiş ve yaygın oldukları, ayrıca çevrelerinin yoğun biçimde mayınlanmış oldukları da bilinmektedir. Üçüncüsü, kurtarılan her bir yerin çevre güvenliğinin temini de aynı zorlukların aşılmasıyla gerçekleştirilebilmiştir. Dikkat edilirse, Azerbaycan tarafından resmî olarak alındığı beyan edilen hiçbir yer savaş boyunca yeniden elden çıkmamıştır. Bu, psikolojik üstünlük açısından da son derece önemli ve olumlu bir taktik olarak kaydedilmelidir.

Azerbaycan ordusu, teknoloji, lojistik, mühimmat, teçhizat bakımından üstünlüğünü ortaya koymuş, 21. yüzyılın savaş anlayışına uygun hatta bu anlayışı şekillendirecek enstrümanları başarıyla kullanarak harp etmiştir.[13] Karabağ'ın dar ve dağlık bir saha olmasını ve Ermeni tarafındaki hava savunma unsurlarını dikkate aldığımızda, Azerbaycan'ın hava kuvvetlerinin uçak ve helikopter unsurlarından çok az yararlanmasına rağmen İHA ve SİHA'lardan etkili biçimde yararlanmasını savaşa hazırlık sürecinde verilen doğru kararlarla açıklamak mümkündür.[14] Türkiye'nin terörle mücadele, Suriye ve Libya sahalarında İHA/SİHA ve elektronik harp sistemleri tecrübelerinin Azerbaycan'a mutlak katkısı olmuştur. Ancak Azerbaycan, Ermenistan'ın iddia ettiği gibi sahada Türkiye askerleri ile birlikte veya "Suriyeli cihatçılarla" birlikte değil sadece kendi askeriyle savaşmıştır.[15]

Azerbaycan askerinin iyi yetiştirildiği, vatan sevgisinin yüksek olduğu ve isimsiz kahramanlığı tercih ettiği şeksiz şüphesiz ortadadır. Şuşa ve Hadrut başta olmak üzere cephenin muhtelif bölgelerinde yakın savunma usullerini de içeren muharebeler yaşanmıştır. Azerbaycan askeri, hepsinden üstünlük ve galibiyetle çıkarak harbin sadece dron harbi olmadığını da göstermiştir.[16]

Savaşın tank ve zırhlı personel taşıyıcılar gibi kolay hedef olabilecek (özellikle de düzlükten yukarı çıkmakta olan taraf için) unsurlara ağırlık vermeden gerçekleştirilmesi de takdire şayan bir tercihtir. Azerbaycan bu unsurları ancak zorunlu durumlarda ve ileri aşamalarda kullanmayı seçmiştir.

Çatışmaların başladığı 27 Eylül itibarıyla işgal edilmiş bölgeler

Savaşın stratejik hedefi olarak Şuşa'nın tespit edildiği, Ermeni tarafının ise doğu tarafındaki dirence ağırlık verdiği görülmüştür. Buradaki direnç Ermenistan açısından ciddi askerî kayba (personel ve teçhizat bakımından) yol açmıştır. Ancak orada, Hocavend istikametindeki kazanımların –ateşkes biraz daha gecikseydi– çok daha ileriye taşınacağı herkesin malumudur.[17]

Azerbaycan'ın bugüne kadarki savunma/güvenlik alanındaki ithalatının da savunma sanayi alanındaki girişimlerinin de tespit edilmiş askerî-siyasî hedefleri doğrultusunda rasyonel olduğu görülmüştür. Bu da modern güvenlik anlayışı açısından son derece önemli bir husustur. Elektronik harp sistemleri, sinyal karıştırıcılar, Türkiye üretimi TB2 Bayraktar ve İsrail menşeli Harop'ların sahadaki etkileri savunma/güvenlik konularında çalışanların dikkatini çekmiştir.

Harekâtta minimum kayıp verilmeye çalışılmış ve düşman unsurların savaş-araç gereçleri, ikmal vasıtaları ve güzergâhları, temas hattının gerisi, etkisiz hale getirilmek üzere öncelikli hedef alınmıştır.[18]

Muharebelerde, cephe gerisinin moral motivasyonu son derece önemlidir. Azerbaycan ordusu kararlı ve inançlı bir şekilde muharebe etmiştir. Azerbaycan halkı ordusuna tam destek vermiş, yüz binler orduya gönüllü yazılmış, askerler cephelere şevkle, istekle, coşkuyla uğurlanmıştır. Azerbaycan halkı ve devleti şehitlerine sahip çıkmış, devlet vakarı ve millet katılımıyla defin merasimleri gerçekleştirilmiştir. Her iki taraf da askerî personel kayıplarını sayısal olarak mahfuz tutmuş, kamuoyu ile paylaşmamışlardır. (Azerbaycan hiç paylaşmamış, Ermeni tarafı ise sayının çok yüksek olması nedeniyle kamuoyuna makul gelebilecek sayılar vererek inandırıcılık temin etmeye çalışmıştır.)[19] Yapılan gayrı resmî tahminler, askerî personel kaybı bakımından durumun 1'e 5 nispetinde olabileceğini ortaya koymaktadır.

Ermeni tarafı, defalarca sivil yerleşim yerlerine ağır silahlarla, bu cümleden toplar, roketler ve balistik füzelerle saldırmış bunlar neticesinde yüzlerce sivil Azerbaycanlı hayatını kaybetmiş ve yaralanmıştır.[20] Bunlar karşısında Azerbaycan halkının savaşma iradesi kırılamamış bilakis savaşın sürdürülmesi arzusu daha da pekişmiştir.

Bu noktada Ermenistan'ın karşısına çıkarılması gereken fatura üzerinde durmak gerekir. Bu faturanın birkaç boyutu vardır. Bunlardan ilki 1992'den günümüze kadar Azerbaycan topraklarındaki işgal kuvvetlerinin işlediği insanlık suçlarına ilişkindir. Bunların hangilerinin mahkeme edilebilir olduğu bir yana, ikinci bir boyut işgal altındaki topraklardan 30 yıla yakın bir süredir madden yararlanma, tabiat ve kültür varlıklarına karşı uygulanan vandalizm kaynaklıdır. Üçüncü boyut ise, şu anda devam eden çatışmalarda işlenen ve suç oluşturan fiillerle ilgilidir.

Daha iyi anlaşılması için bu üçüncü boyut üzerinde özellikle durulmalıdır. 2020 muharebelerinin başlangıcını 27 Eylül 2020 kabul edecek olursak, 44 gün boyunca Ermenistan'ın Azerbaycan topraklarının muhtelif sivil bölgelerine yönelik saldırıları olmuştur. Bu saldırıların bazılarının Ermenistan topraklarından gerçekleştiği Azerbaycan tarafından delillendirilmiştir. Her şeye rağmen Azerbaycan saldırılara orantılı ve kendi sınırları içinde mukabele etmeyi tercih etmiş ancak 11 Ekim Gence saldırısından sonra 14 Ekim'de Ermenistan sınırları içinde Kelbecer'e bitişik sahada konuşlu Tochka sistemini imha ettiğini ilan etmiştir. Ancak Azerbaycan sivil yerleşim bölgelerini hedef almayıp, havadan görüntüleme imkân ve kabiliyetini de kullanarak operasyonlarının niteliğini dünya kamuoyu ile paylaşmıştır.

Ancak Ermenistan'ın sivil bölgelere yönelik saldırıları hem de nihai ateşkesten önce varıldığı iddia edilen diğer ateşkeslerin neredeyse hemen ardından gerçekleşmiştir. Ermenistan tarafının Gence'ye ilk saldırısı 4 Ekim tarihinde gerçekleşti ve bu saldırıda 1 kişi hayatını kaybederken 30 kişi yaralandı. 8 Ekim'de bu saldırının bir benzeri yine sivil

sahaya düzenlendi ancak bu saldırıda hayatını kaybeden olmadı. 11 Ekim'de Gence yeniden hedef alındığında Moskova'da varılan ilk ateşkes uzlaşısının üzerinden henüz bir gün geçmişti ve bu saldırıda 10 sivil hayatını kaybederken onlarcası da yaralanmıştı. 11 Ekim saldırısı Azerbaycan'da ve dünyada büyük yankı uyandırmış, ancak uluslararası kamuoyu yeterli ve gerekli tepkiyi göstermekte zayıf kalmıştı. Sivil insan hayatını önemsemeyen bu vurdumduymaz tavrın 17 Ekim'de Ermenistan'ın gerçekleştirdiği saldırıdaki payını göz ardı etmemek gerekir. 17 Ekim saldırısında en az 14 kişinin öldüğü ve 55 kişinin yaralandığı Azerbaycan tarafından bildirilmişti. Bazı önde gelen uluslararası haber ajansları ancak bu saldırıdan sonra bölgeye giderek ortaya çıkan yıkım ve trajedinin görüntülerini dünyaya iletmişlerdir. Ermenistan'ın bu saldırıların ilk ikisinde Tochka diye tabir edilen OTR-21, üçüncü ve dördüncüsünde ise Scud füzelerini kullandığı tespit edilmiştir. Bunlar oldukça etkili balistik füzelerdir. Azerbaycan tarafı bu saldırılara karşı, işgal altında olan Azerbaycan topraklarının Kelbecer ili sınırları içinde konuşlandırılmış Elbrus rampalarını vurarak cevap vermiştir. Ermenistan tarafı bu saldırılardan sadece ilkini üstlenip Gence Havaalanını hedeflediklerini açıklasa da Rus medyası dahi Gence havaalanının Mart ayından beri kullanılmamakta olduğunu rapor etmiştir.

Aslında ilk saldırının üstlenilmiş olması, Ermenistan'ın istikametleri Azerbaycan'ın sivil yerleşim bölgelerine çevrilmiş füze sistemlerinin Azerbaycan tarafından tespit edilen video görüntüleri, diğer üç saldırının failini de net biçimde ortaya koyuyordu. Dahası, bu saldırıların hedefindeki alanların hiçbirinde hiçbir askeri bölge bulunmamaktaydı.

Gence saldırıları, Ermenistan'ın ve saldırılardan sorumlu olan Nikol Paşinyan ve Savunma Bakanı David Tonoyan olmak üzere, ilgili komuta kademesinin tamamı için savaş suçlusu sayılmaya yetecek sonuçları içermektedir. Ancak unutulmamalıdır ki, Ermeni tarafı Ekim ayı başından itibaren Terter, Goranboy, Berde, Ağcabedi, Beylagan illeri ile bu illere bağlı köyleri de roket ve top atışına tutmuştur. Bu yerleşim bölgeleri işgal altındaki topraklara yakınlığı nedeniyle gözden kaçırılmaması gereken yerler olup diğer savaş suçu fiillerinin kaynağını oluşturmaktadır. Nitekim bu saldırılarda da siviller hayatını kaybetmiştir. Ayrıca, Mingeçevir ve Yevlah gibi yine cephe hattına mesafesi çok olan iki büyük şehre daha füze saldırıları olduğunu biliyoruz. Bunlardan Mingeçevir'in Kafkasya'nın en büyük barajı ve hidroelektrik santralinin bulunduğu, Azerbaycan'ın en kalabalık şehirlerinden biri olduğu da açıktır.

Ermeni tarafının Mingeçevir saldırılarının üzerinde daha fazla durmak gerekir. Zira hem Ermenistan yetkilileri, hem de Karabağ'da ilan edilen sözde cumhuriyetin sözde askerî yetkilileri birkaç kez Mingeçevir hidroelektrik santralinin hedeflerinde olduğunu açığa vurmuşlardır. Bunlar içinde, 2010 yılında Ermeni kökenli Rus uzman Sergey Arutyunov'un Ermeni yetkililerle yaptığı görüşme sonrasındaki ifadeleri, 2018 yılında ayrılıkçı yönetimin Levon Mnatskanyan adındaki sözde Savunma Bakanının açık ifadeleri ve nihayet 2020 Temmuz ayındaki Tovuz muharebeleri sürecindeki beyanları nettir.

Nikol Paşinyan'ın Başdanışmanı Vagarşak Harutyunyan'ın Rusya-1 kanalında yayımlanan Vesti adındaki TV programında kullandığı "...gelecekte, panik yaratmak maksadıyla sivil yerleşimlere de (füze) atabileceklerine..." dönük açıklamaları Ermenistan'ın bunu sıraya konmuş bir taktik olarak değerlendirdiğinin ve birkaç defa uyguladığının ispatı olarak görülmelidir.

Paşinyan ve yönetimi ile Azerbaycan topraklarındaki ayrılıkçıların bazı fiillerinin uluslararası hukuk bakımından "savaş suçu" oluşturduğuna kuşku yoktur. Burada ölçüt, suçun ispatı, suçu işleme, suça azmettirme veya suça yardım etme olacaktır.

Savaş suçları; "1949 Cenevre Sözleşmeleri" olarak bilinen, 12.08.1949 tarihinde imzalanan, 21.10.1950 tarihinde yürürlüğe

giren ve Türkiye Cumhuriyeti tarafından da 10.02.1954 tarihinde onaylanan dört uluslararası sözleşmede sayılmışlardır. Bunlar; Savaş Halinde Bulunan Silahlı Kuvvetlerin Hasta ve Yaralılarının Durumlarının İyileştirilmesi Hakkında Cenevre Sözleşmesi, Silahlı Kuvvetlerin Denizde Bulunan Hasta, Yaralı ve Kazazedelerinin Durumlarının İyileştirilmesi Hakkında Cenevre Sözleşmesi, Savaş Esirlerine Yapılacak Muamele ile İlgili Cenevre Sözleşmesi ve Savaş Zamanında Sivillerin Korunmasına İlişkin Cenevre Sözleşmesi'dir. 2002 yılında Lahey'de kurulan Uluslararası Ceza Mahkemesinin temelini oluşturan Roma Statüsü de, bu suçları kategorilendirmekte ve karşılığındaki cezaları belirlemektedir.

Burada akıllara şu soru gelebilir: ortada bir savaş var ve Azerbaycan da savaşın bir tarafı olarak muhtelif silahlarla çarpışıyor. Ancak şu unutulmamalıdır ki, Azerbaycan Birleşmiş Milletler'in Güvenlik Konseyi ve Genel Kurul kararları dâhil pek çok uluslararası belge ile teyit edilmiş bir işgale karşı kendi ülkesinde tamamen "meşru müdafaa" kapsamında savaşmıştır. Ülke bütünlüğü ve egemenlik uluslararası hukukun temel ilkesidir. Aslında bu bakımdan bakıldığında Ermenistan tarafının devlet olarak sorumluluğunun şahsi sorumlulukları ilgilendiren uluslararası ceza hukukundan çok daha öncelikli ve açık olduğu kesindir. Bununla birlikte, bugüne kadarki Ermenistan idarelerinin hepsinin şahsi suç sicillerini, Cenevre Sözleşmesinin bazı bölümlerinden anlayabiliriz.

"Sözleşmenin Çok Ciddi İhlali" alt başlığı altında belirtilen suçlar içinde, "hukuka aykırı sürgün ya da nakletme ya da hukuka aykırı alıkoyma", "askeri gereklilik olmadan, yasadışı ve keyfi olarak mülkiyetin yaygın yok edilmesi veya sahiplenilmesi", "vücuda veya sağlığına kasten büyük ıstırap verme veya ciddi yaralamaya sebep olma" gibi, 1992'den itibaren hem Ermenistan topraklarında hem de işgal edilen Azerbaycan topraklarında sivil Azerbaycan Türklerine yönelik olarak uygulanan fiiller bulunur ki, bunlar mantık olarak sözleşmede en ağır gruba dâhil edilmiş suçlardır.

Statü'nün 8/2-b maddesiyle, "uluslararası çatışmalarda uygulanabilir kural ve adetlerin diğer ciddi ihlalleri" sıralanmaktadır ki burada da ilk sırayı "çarpışmalarda doğrudan yer almayan sivil bireylere ya da sivil nüfusa karşı kasten saldırı yöneltilmesi" maddesi almaktadır. Hemen akabinde "askeri olmayan, yani askeri maksatlı olmayan sivil hedeflere karşı kasten saldırı düzenlenmesi" sıralanmaktadır ki Paşinyan ve ekibinin Azerbaycan ordusunun başarıları karşısında bu fiilleri gerçekleştirdikleri açık, bunları planladıkları ise yeterli delile sahiptir. Aynı maddenin 4. bendinde ise "tahmin edilen somut ve doğrudan askeri avantajlara kıyasla, aşırı olacak şekilde, sivillerin yaralanmasına veya ölmesine veya sivil nesnelerin zarar görmesine yol açacağı ve geniş çapta, uzun vadeli ve ağır bir biçimde doğal çevreye zarar vereceğinin bilincinde olarak saldırı başlatılması" 5.sinde ise "savunmasız veya askeri hedef oluşturmayan kent, köy, yerleşim yeri veya binaların bombalanması veya bu yerlere herhangi bir araçla saldırılması" ifadeleri yer alır.

Ermenistan tarafının sicilini kalıcı biçimde bozan bir başka husus da, sivillerin "canlı kalkan olarak kullanılması anlamına gelecek uygulamalardır. Aynı Cenevre Sözleşmesinde "belli noktaları, alanları veya askeri güçleri askeri operasyonlardan muaf tutmak için, bir sivilin veya diğer korunmuş bir kimsenin varlığının kullanılması" da suç olarak sayılır. Paşinyan yönetimi, savaş içerisinde dahi, Ermenistan'dan hatta dünyanın başka ülkelerinden sivil insanları Karabağ'a yerleşmeye, Karabağ'ın içindeki sivillerden bazılarını cephenin daha kritik olan kısımlarına yerleştirme, burada iç kamuoyuna moral vermek amacıyla videolar çekmeye bunları paylaşmaya yönlendirme gibi fiillere başvurmuştur. Dahası, Ermenistan tarafından, Azerbaycan'a ait bu topraklara özellikle son 10 yıldır Suriye ve Lübnan'dan da sivil nüfus taşınmaya gayret edilmiştir. Bunlara ilişkin olarak uluslararası ajanslarca yerleştirilen

Ermenilerle ve Yezidilerle yapılmış röportajlar mevcuttur.

Sözleşmede "15 yaşından küçük çocukların ulusal silahlı kuvvetlere çağırılması, askere alınması veya çatışmalarda aktif olarak kullanılması" da suçlar arasında sıralanmaktadır. Ancak Paşinyan, Azerbaycan topraklarında süren bir çatışma için Ermenistan bütününde seferberlik ve asker alımı uygulamış, devlet yetkilileri bunu bir övünç kaynağı gibi paylaşmıştır. Azerbaycan bu muharebeler başlamadan çok önce en üst düzeyden Ermeni annelerine, Ermeni gençlerine seslenerek "Azerbaycan topraklarında ölmeyi istemiyorlarsa, Erivan rejimine askerlik yapmamalarını, Azerbaycan topraklarından çıkıp gitmelerini" bir çağrı olarak ifade etmişti. Keza, Karabağ'da tam kontrol sağlandığında da, mevcut muharebelerde de hedeflerinin sivil halk olmadığını, onların Azerbaycan vatandaşları olarak nüfusun geri kalanıyla bir arada yaşayabileceklerini" defaatle beyan etmişti.

Bütün bu hususlar yanında, savaşın maliyeti ve mağlubiyeti kabul eden tarafın karşısına konabilecek savaş tazminatı hususu da mutlaka gündemde tutulmalıdır. Ermenistan'ın zaten ağır olan ekonomik şartlar içindeyken bu işe kalkışması onun kendi tercihidir. Ermenistan sosyal ve ekonomik olarak daha zor bir döneme girmişken Azerbaycan'ın tazminat faturasını nakdi olarak ödemesi mümkün olmayabilir ve bu da sahada veya siyasette yansımaları olabilecek bir durumdur. Ateşkes mutabakatı sonrasında çeşitli çevrelerde Ermenistan'ın savaş tazminatı olarak Zengezur bölgesini (en azından bir kısmını) verebileceği, bunun Azerbaycan tarafından talep edilebileceği yorumları yapılmıştır.

Savaştaki cephe ve psikoloji üstünlüğü, kendisini her bir ateşkes girişiminde açıkça ortaya koymuştur. Nitekim ateşkes peşinde koşan Ermeni tarafı, ateşkesten kaçınan da Azerbaycan tarafı olmuştur.

Azerbaycanlılar dünya genelinde üzerlerine düşen milli vazifeyi yapmışlar, Ermeni nüfusunun yoğun bulunduğu, Ermeni lobi faaliyetlerinin yüz yıllık bir geçmişe sahip olduğu dünyanın muhtelif şehirlerinde dahi kitle gösterileri teşkil etmiş, protestolar ve destek mitingleri icra etmişlerdir. Bundan daha önemlisi, sosyal medyada etkili bir dayanışma ve faaliyet ortaya koyabilmişlerdir. Azerbaycanlıların bu faaliyetlerine elbette Türkiye'den ve yurtdışındaki Türk vatandaşlarından, bunun yanında Pakistan, İsrail, Ukrayna, Afganistan gibi devletlerin vatandaşlarından da değişen nitelik ve ölçülerde destekler müşahede edilmiştir.[21] Azerbaycan muhalefeti, samimi vatanseverliğini ortaya koymuş adeta siyasî faaliyetlerini dondurmuş ve sadece devlet ve ordularına destek beyan etmişlerdir. Mensup, sempatizan, taraftarları da aynı tutumu ortaya koymuşlardır.

Savaşın neticesi itibarıyla; Azerbaycan ordusunun cesaret, fedakârlık ve kahramanlığı ile Azerbaycan halkının millet olma şuur ve birlikteliğini takdir etmemek ancak fesatla ve maksatla mümkündür. Yine bu savaş neticesinde Ermenistan'ın barışa mecbur edilmesi, işgal edilmiş topraklardan çıkmaya mecbur edilmesi, mağlubiyetin gerek Harutyunyan gerekse Paşinyan tarafından itiraf edilmesi bu birlik ve kahramanlığın sonucudur. Azerbaycan, ülkesi için canından geçecek milleti olduğunu ve savaş kazanacak güçlü bir ordusu olduğunu bütün dünyaya göstermiştir.

Azerbaycan Cumhurbaşkanı İlham Aliyev'in savaş süresince etkili bir liderlik ortaya koyduğunun da altını çizmek gerekir. Önde gelen uluslararası basın kuruluşlarına üç dilde etkili, açık, samimi ve özgüvenli mülakatlar vermiştir. Kamuoyunu sosyal medya ve doğrudan beyanlarla bilgilendirmiştir. Modern, güçlü ve duruma hâkim bir profil ortaya koymuştur. Aliyev yanında, Cumhurbaşkanı Yardımcısı Hikmet Hacıyev de süreçte başarılı bir profil ortaya koymuştur.

Üçüncü Tarafların Tutumları

Bölge devletleri ve bölge dışı devletler yanında uluslararası siyasal teşkilatların da dikkat merkezine dönen bu savaşın sonuçlarının bölge için anlamlı olduğu kesindir. Bununla birlikte, savaş sürecinde ve savaşın sona ermesi sürecinde üçüncü aktörlerin tutumları, üzerinde durulması, değerlendirilmesi gereken bir konudur. Öncelikle tarafları, Ermenistan ve Azerbaycan'ı ilgilendirdiği için önemlidir. Ancak, bu, benzer sorunları olan devletler yanında, bölgeye ilişkin politik güç tatbik edebilen bölgesel ve küresel aktörlerin dış genel dış politikaları bakımından da önemlidir.

Uluslararası örgütlerden başlanacak olursa, NATO Genel Sekreteri Jens Stoltenberg 5 Ekim 2020'de Ankara'ya yaptığı resmî ziyarette, NATO-Türkiye ilişkilerinin muhtelif konuları yanında Karabağ Savaşına da değinmiş ve Türkiye'nin konuya ilişkin etki ve ağırlığını tansiyonun düşürülmesi için kullanması çağrısında bulunmuştur. Ermenistan Cumhurbaşkanı Armen Sarkisyan 21 Ekim'de Brüksel'de NATO Merkez Karargahını ziyaret ederek Stoltenberg ile görüşmüştür. Stoltenberg görüşme sonrasında yaptığı açıklamada, NATO'nun bu savaşta taraf tutmayacağını, her iki devletin NATO'nun 25 yıllık partnerleri olduğunu ve ölümlerden endişe duyduklarını belirterek taraflara müzakere çağrısında bulunmuştur.[22] Ateşkes sonrasında ise NATO Parlamenterler Asamblesi bir beyanatla, çatışmaların durmasından duyulan memnuniyeti belirtmiştir. Açıklamada, NATO veya NATO Parlamenter Asamblesinin bu sorunun çözümünde bir rolü olmadığına, ancak konuyu yıllardır takip ederek çözümü destekledikleri ne işaret edilmiştir.[23]

1994'ten beri sorunun çözümü için temel zemin kabul edilen, bu durumu BM tarafından da teyit edilen ancak 30 yıla yakın zamandır ciddi ir mesafe alamamış olan AGİT'in savaş başladıktan neredeyse bir hafta sonra aldığı karar[24], dili itibarıyla düşündürücü olmuştur. Kararın üç devletin eş başkanları tarafından alındığı beyan edilmiştir. Kararda, çatışma güçlü biçimde kınanmış, sivil kayıpların önlenmesi çağrısında bulunulmuş ancak işgale veya BMGK'nın ortaya koyduğu hukuki duruma hiç değinilmemiştir. Ayrıca, üçüncü tarafların müdahil olmasının bölgede barışın sağlanmasını engellediği yorumu yapılarak adı verilmeden Türkiye'ye mesaj gönderilmiştir. Aynı metinde, insani bir ateşkes için Uluslararası Kızılhaç'a da atıfta bulunulmuştur. AGİT Minsk Grubu adına bu ilk açıklamadan sonra, 5, 10, 13, 25, 30 Ekim 2020 tarihlerinde de benzer nitelikte açıklamalar gelmiştir. 10 Ekim'deki açıklama, Rusya tarafından aracılık edilen ve çok kısa süren ilk ateşkese destek mahiyetinde olmuştur. 25 Ekim'deki ise Washington'daki görüşmelere atıfta bulunan benzer bir çağrıdır. 30 Ekim açıklaması ise Cenevre'de yapılan görüşmelerin içeriğine ilişkindir. Burada da naaşların değişimi, esirlerin tespit ve değişimi gibi hususlar yer almıştır.[25]

İslam İşbirliği Teşkilatı (İİT), 2008 Mart'ta Karabağ sorununa ilişkin olarak Azerbaycan'ın toprak bütünlüğünün desteklemiş ve Ermeni işgalinin kınanması yönünde karar almış bir teşkilattır. Keza 2010 yılında aldığı daha ayrıntılı bir diğer kararda Azerbaycan'ın işgalden kaynaklanan zararının 60 milyar doların üzerinde olduğu, bir milyon civarında Azerbaycanlı Müslüman'ın yerinden olduğunu beyan etmiştir. Bu savaşın ikinci gününde İİT Genel Sekreterliği Ermenistan'ın saldırganlığını kınayan Azerbaycan'la dayanışmanın altını çizen, BMGK kararlarına atıfla işgal güçlerinin koşulsuz ve tamamen geri çekilmesine işaret eden bir beyanat yayınlamıştır.[26] 18 Ekim 2020'de ise Azerbaycan'la dayanışmayı hatırlatan, Ermenistan'ı 10 Ekim ateşkesine uymamakla suçlayan bir beyanat daha yapmıştır.

Türkiye Cumhuriyeti devleti, Azerbaycan'a en yüksek seviyede, en geniş kapsamlı, en samimi siyasi desteği vermiş, bu davranışı da sadece Azerbaycan değil, Türk milletinin bütünü tarafından büyük takdirle karşılanıp desteklenmiştir. Cumhurbaşkanı, Dışişleri

Bakanı, Milli Savunma Bakanı, Genelkurmay Başkanı, Kuvvet Komutanları, TBMM Başkanı defalarca açık beyanlarla "Azerbaycan'ın hangi surette talep edilirse o şekilde yanında olunacağını" ilan etmiştir.[27]

Bu desteğin ciddiyeti, Temmuz 2020'den sonra Azerbaycan'la yapılan ortak tatbikatlarla ortaya konmuş, caydırıcılık temin edilmiştir. Türkiye'nin ekonomik zorluklar ve yakın havzasındaki başka uluslararası sorunlarla meşgulken verdiği bu destek Azerbaycan halkı açısından da, Karabağ ve Türk dünyasına ilişkin kaygısı olan Türk vatandaşları açısından da tahminlerin çok ötesinde anlamlı olmuştur.[28]

Rusya, savaş boyunca adeta "ne zaman müdahale edeceği merakla beklenen" aktör durumunda olmuştur. Putin'in savaş epeyce ilerledikten sonra ayaküstü bir beyanatla tarafları uzlaşmaya çağırması Ermenistan tarafında hayal kırıklığı ile ümit arasında gidip gelen duygulara neden olmuş olmalı. Beyanatında Rusya'nın vatandaşları içinde Ermeniler ve Azerbaycanlıların olduğunu, bu toplumlara ve ülkelere yabancı olmadıklarını da ifade ederek konuya yaklaşımında diğer aktörlere nispetle avantajlı olduğu mesajını vermiştir.[29] Nitekim 10 Ekim'de Dışişleri Bakanlarını Moskova'da bir araya getirip ilk ateşkes girişimini de yine Rusya yapmıştır. Görüşmeleri 10 saat süren ve basit bir metinle sonlanan bu uzlaşı belki toplamda bir saat bile hayat bulamadan savaş devam etmiştir.[30]

Rusya medyasında ve kamuoyunda Karabağ epeyce gündem işgal etmiştir. Her iki taraf, Rusya kamuoyu ve karar alıcıları nezdinde "haklı" olduklarını ispat için büyük çaba sarf etmişlerdir. Bazı yerlerde sokak olayları ve kavgalar da yaşanmışsa da bunlar büyümemiştir.[31] Azerbaycan lideri Aliyev, Rus medyasına verdiği en geniş mülakatta, kendilerinin bu işin çözümünde en büyük katkıyı Rusya'nın yapabileceğine inandıklarını belirtmiş, muhabirin Bakü sokaklarındaki Türk bayrakları ve Türkiye ilgisine dönük sorusuna da "*Türkiye'ye de gitseniz her yerde Azerbaycan bayrakları ve sevgisi görürsünüz*" diyerek anlamlı bir cevap vermiştir.[32]

Rusya bu sorunda, "ana aktör" ve "son sözü söyleyebilecek aktör" olma konumunu muhafaza etmeye çalışmış ve zaman zaman bunu ihsas etmiştir. Bunun temel nedeni Azerbaycan-Rusya ilişkileri değil Ermenistan-Rusya ilişkileridir. Ermenistan-Rusya ilişkilerinin stratejik müttefiklik niteliği taşıdığı unutulmamalıdır. İki devlet arasındaki ilişkilerin bu niteliği 1997 tarihli Dostluk, İşbirliği ve Karşılıklı Yardımlaşma Antlaşması[33] ile 2002 yılında uluslararası bölgesel bir örgütü dönüştürülen Kolektif Güvenlik Antlaşması Örgütü'nün (KGAÖ) ilgili maddelerine[34] dayanmaktadır. Her iki antlaşma da Ermenistan topraklarına bir saldırı/tehdit olduğunda Rusya'nın Erivan'ın yanında olaya müdâhil olmasını öngörmektedir. Karabağ savaşının başından itibaren bu husus gerek Ermenistan gerekse uluslararası kamuoyu nezdinde Azerbaycan'ın Karabağ sorununu askerî yollardan çözüme kavuşturma olasılığını engelleyen başlıca etken olarak değerlendirilmiştir. Bu kanının bilhassa Ermenistan toplumunda kuvvetli olduğu ifade edilmelidir. Fakat çatışmalar başladıktan sonra başta Rusya Devlet Başkanı Putin ve onun sözcüsü Peskov tarafından Rusya'nın Ermenistan'a karşı var olan sorumluluklarının bilincinde olduğu ama bu sorumlulukların Karabağ bölgesi için geçerli olmadığını ifade ederek Rusya'nın Azerbaycan'ın yürüttüğü harekâta müdahale etmeyeceğini bariz bir şekilde ortaya koymuştur.[35]

Ermenistan tarafı ise Rusya'yı savaşa kendi yanında müdahil etmek için doğrudan Azerbaycan'ın Karabağ dışındaki topraklarına saldırılar düzenleyerek Bakü'yü benzer bir misilleme için kışkırtmaya çalışmış ve çatışmalarda Ortadoğu'dan getirilen cihatçı grupların savaştığı iddiasını öne sürmüştür. Ermenistan'ın bu girişimlerine Rusya'nın yine mesafeli yaklaşarak diplomatik bir tutum takındığı söylenebilir. Zira konuyla ilgili açıklama yapan Rusya Dış İstihbarat Servisi Başkanı Narışkin, çatışmalarda Ortadoğulu savaşçıların yer almasının endişe verici olduğunun yanı sıra Kürt gruplarından da bahsetmiştir.[36]

Savaş sırasında Rusya'nın yaklaşımıyla ilgili kaydedilmesi gereken bir diğer mühim husus da resmî makamların Türkiye'nin Azerbaycan'a olan desteği ile ilgili diplomatik nitelikteki beyanatlarına karşın, muhtelif medya platformlarında savaşı Türkiye'nin başlattığı ve yönettiğine dair yorumların aktif olarak savunulmuş olduğudur. Esas itibarıyla bu değerlendirmeler, Türkiye'nin Suriye, Libya, Doğu Akdeniz ve Kafkasya'da etkisinin artmakta olduğu ve bunun da Rusya'nın nüfuz alanındaki çıkarlarını tehdit ettiği savı üzerinde şekillendirilmiştir.

Diğer taraftan, savaş süresince Azerbaycan tarafının elde ettiği başarıya dikkat çekilerek, bunda Türk SİHA'larının önemli rol oynadığının ve Rus hava savunma sistemleri karşısında askerî üstünlüğünün altı çizilmiştir.[37] Ayrıca basında bu durumdan oldukça rahatsız olan Ermenistan'ın Rusya yapımı elektronik harp sistemlerini satın almaktan vazgeçtiğine dair haberler de çıkmıştır.[38] İlaveten Türk SİHA'ları ilgili Rusya basınında öne çıkan bir diğer konu da, bu askerî araçların post-Sovyet coğrafyasındaki diğer donmuş çatışma bölgelerinde de kullanılabileceğine dair endişedir. Bu bağlamda bilhassa Türkiye-Ukrayna arasındaki askerî ilişkilere işaret edilerek Ukrayna'nın Donbass bölgesinde Türk SİHA'larını kullanabilme ihtimalinin bir tehdit olduğuna dikkat çekilmiştir.[39]

Türkiye ve Rusya dışındaki üçüncü tarafların/aktörlerin tutumu denince akla AGİT Minsk Grubunun diğer iki eş başkanının gelmesi tabiidir. ABD ve Fransa, AGİT Minsk Grubunun diğer iki eş-başkanı olarak tutumları merak doğuran ülkelerdi. Azerbaycan, yıllardır Fransa'daki güçlü Ermeni etkisini bilerek bu ülke ile ilişkilerine özel önem vermekteydi. Ancak Fransa, Türkiye ile mevcut ilişkilerinin atmosferi yanında yaklaşan seçim sürecinin de etkisiyle açık bir Azerbaycan karşıtı pozisyon içinde oldu. "Türkiye'nin yayılmacılığı" ve "Ortadoğulu cihatçılar" gibi argümanlar, ağırlıklı olarak Fransız medya ve siyasetinden beslendiler. Fransız medyası tek yanlı ve kışkırtıcı yayınlar yaptı.[40] Daha-

sı, Fransa'daki Ermeni diasporası Karabağ'a militan taşıma işlerini üstlendi. Gerek Fransa'dan gerekse Lübnan'dan buraya gönüllü teröristler taşınmasına göz yumuldu.[41] Ölen Ermeni askerlere gösterilen ilgi Azerbaycanlı sivillere gösterilmedi. Tüm bu süreçte tek olumlu açıklama Fransız Dışişleri Bakanı Le Drian'ın 13 Ekim'de "Minsk Grubu eş-başkanı olarak savaş boyunca nötr kalmaları gerektiği" yönünde Le Figaro'ya yaptığı açıklamaydı.[42] Bunun, tek de olsa önemli bir beyan olduğunun altını çizmek gerekir.

ABD'den gelen açıklamalar, "ateşkese uyun" minvalinde olup bu ülkenin gündeminde konunun alt sıralarda olduğunu göstermiştir. Muhtemelen ABD, elindeki askerî ve güvenlik/istihbarat imkânlarıyla cepheyi takip etmiştir. Ancak konuya angaje olabilecek bir durum içinde değildi.[43] Her iki başkan adayı için de konu "netameli" idi. Her kesimin oyu değerli idi. Bunlardan daha önemlisi ABD bu süreçte oyun kurucu değildi. Hidrokarbon zengini 10 milyonluk Azerbaycan'a karşı pozisyon almak Rusya'nın tutumuna da tesir edebilirdi. Ayrıca İsrail'in Azerbaycan'ı desteklemesi, ABD'deki Yahudi lobisinin tutumuna da tesir edebilirdi. ABD Mike Pompeo ağzından konuyu Türkiye ile irtibatlayan ve Azerbaycan'a silah sağlanması konusunda rahatsızlığı yansıtan açıklamalar yaptıktan sonra bir ateşkes girişiminde de bulundu. ABD Dışişleri Bakanı Mike Pompeo'nun 23 Ekim'de Mnatskanyan ve Bayramov'la yaptığı görüşmeler bir ateşkesi ne kadar hedefliyordu ya da ABD bunun hayata geçmeyeceğinden emin miydi bilemeyiz ancak hiçbir sonuç vermediği açıktır.[44] ABD'deki Ermeni lobisi ünlü isimleri bu meseleye ilişkin Ermeni yandaşı açıklamalar yapmaya, halkı bir Hıristiyan-Müslüman çatışmasına motive etmeye, maddi yardım organizasyonları gerçekleştirmeye, bazı kongre üyelerine net Ermeni taraftarı açıklamalar yaptırmak ve yasal girişimlerde bulunmalarını sağlamaya odaklanmıştır.[45] Özellikle cadde ve yollardaki Ermeni gösterileri bu yollardan yararlanan sade ABD vatandaşının ciddi tepkisine yol açmıştır.

Gürcistan, aynı anda hem Ermenistan'a hem Azerbaycan'a hem de Rusya'ya sınırdaş olan tek bölge ülkesidir. Hem başkent Tiflis'te hem de ülke genelinde önemli miktarda etnik Azerbaycanlı ve Ermeni nüfus bulunmaktadır. Gürcistan'ın kendisi de Azerbaycan gibi toprak bütünlüğü sorunu ile yüz yüze kalmış, 1990'ların başında ve 2008'de iki defa bu bölgelerde savaş yaşamıştır. Gerek bu faktörden gerekse Gürcistan'ın uluslararası siyasette izlediği hukuka dayalı yol nedeniyle Tiflis Azerbaycan'ın toprak bütünlüğünü diplomatik olarak desteklemiş ve BM kararlarına saygıya işaret etmiştir. Bununla birlikte bu iki devlet arasında sorunun barışçı yollardan çözümünü öncelikli olarak tercih ettiği bilinmektedir. Savaş başladıktan sonra ilk açıklamalardan biri Gürcistan Başbakanı Giorgi Gakharia'dan gelmiş ve açıklamada "Gürcistan'ın barışın tesisi için her seçeneğe katkıda bulunmaya hazır olduğu, buna barış görüşmelerine evsahipliği yapmanın da dâhil olduğu" belirtilmiştir.[46] 1 Ekim'de ayrılıkçı Güney Osetya'nın Ermenileri adına bir açıklama yapılmış Türkiye ve Azerbaycan kınanmış ve Dağlık Karabağ'daki yönetimin tanınması çağrısında bulunulmuştur. Hemen ertesi gün Samtshe Cavaheti bölgesindeki Ermeniler bir gösteri yaparak bölgeye yardım göndermek istediklerini beyan etmiştir. Bu riskli durum nedeniyle Tiflis Ermenistan'la sınırını kapatmıştır.[47] Kuşkusuz bu, Azerbaycan tarafından büyük memnuniyetle karşılanmıştır. 3 Ekim'de Gürcistan'ın Borçalı bölgesi Azerbaycanlıları Karabağ'ın kurtarılması için savaşa katılmaya hazır olduklarını belirtmiş, 18 Ekim'de de Tiflis'te parlamento önünde bir gösteri yapmıştır. Gürcistan bu iki toplumun birbiriyle çatışmamasını temin ederek süreci itinayla yürütmüştür. Savaşı sonlandıran 9 Kasım bildirisine de, "bunun sorunun tam ve kalıcı çözümünü sağlamasını arzu ettiklerini" beyan ederek olumlu ve mutedil bir açıklama ile karşılık vermiştir.[48] Her ne kadar şartlar farklı olsa da bu savaş sonrasında toprak bütünlüğünü yeniden temin etmek yönünde Gürcistan'ın da umutlarının yeşerdiği belirtilebilir. Öte yandan Zengezur

yolunun açılması Türkiye'nin Gürcistan güzergâhının mevcut hacminde bir gerilemeye yol açarsa Tiflis bundan ekonomik anlamda nisbî olarak etkilenebilecektir.

İsrail, savaşın başlamasının ardından Azerbaycan'ın toprak bütünlüğünü destekledikleri beyan eden ender devletlerden olmuştur. Genel bir açıklama ile "devletlerin toprak bütünlüğü" değil, "Azerbaycan'ın toprak bütünlüğü..." denmesi yeterince açıktır. Ermenistan 1 Ekim'de İsrail'deki Büyükelçisini çekmiştir.[49] Gerekçe olarak Azerbaycan'a devam eden silah sevkiyatını belirtmiştir. 6 Ekim'de Lieberman, Azerbaycan'ı güvenilir bir partner olarak gördüklerini ve Karabağ'ın tarihî olarak da Azerbaycan'a ait olduğunu da beyan etmiştir.[50] İsrail'de, aralarında Ermenistan büyükelçiliğinin önünün de olduğu muhtelif yerlerde Azerbaycan'dan göçüp gelmiş Yahudiler kalabalık gösteriler yapıp Azerbaycan'ı desteklemişlerdir. Bazı önde gelen yazarlar Jerusalem Post dahil pek çok gazetede Azerbaycan'la ilgili destek yazıları yazmışlar, analizler yapmışlardır. Bunlar konuyu bilenler için açık hususlarsa da bilmeyenler için şunları hatırlatmakta fayda vardır: Azerbaycan, Dağ Yahudileri denilen ve eski Sovyet coğrafyasındaki Yahudi toplum içinde en ilginçlerinden olan küçük bir Yahudi kitleye sahiptir. Bu insanlar Azerbaycan'a sadık, Azerbaycanlı kimliği ile barışık biçimde yüzyıllardır yaşamakta olup hiçbir zaman Müslüman Azerbaycan halkı tarafından ayrı-gayrı görülmemişler, hiçbir kötülüğe maruz kalmamışlardır. İçlerinden, 1992-93'te Azerbaycan için canını feda etmiş insanlar çıkmıştır. İsrail'e göçmüş olan akrabaları tamamen Azerbaycan kültürü ile (sanat, müzik, şiir, dans vb. bakımdan) yaşamayı sürdüren ve kalbi Azerbaycan ile atan insanlardır.[51] Bunun yanında, Ermenilerin İkinci Dünya Savaşı yıllarında Nazilerle işbirliği yapan "komutanlarının" (Dro ve Njde gibi) aynı zamanda büyük Müslüman/Azerbaycanlı katilleri olduğunu da hatırlamaktadırlar. Ermenistan ise bu adamların heykellerini dikmekte, bulvarlara ve yerleşim yerlerine adlarını vermekte, bu kişileri "millî kahraman" saymaktadır.

İşin bir diğer yanında ise elbette İsrail'in stratejik çıkarları vardır. Azerbaycan BTC üzerinden İsrail'in ham petrol ihtiyacının önemli bir kısmını karşılamaktadır. İsrail de Azerbaycan'ın silah ve başka savunma/güvenlik ihtiyaçlarında bir kaynak ülkedir. İsrail, Azerbaycan'ı İran'la ilişkilerinde de bir unsur olarak görmektedir. Her ne kadar Azerbaycan, topraklarını asla bir başka ülkeye saldırmak maksadıyla kullandırmayacağını defaatle beyan etse de İran'ın bu ilişkiden çok rahatsız olduğu bilinmektedir.[52]

İran'ın savaş sırasındaki tutumu belki üzerinde en çok durulabilecek olandır. Her şeyden önce şu bir gerçektir ki, İran 27 yıldır Ermenistan'la sınırını açık, ticaretini canlı tutarak zaten Azerbaycan kamuoyunda sahip olabileceği popülariteyi epeyce tüketmiştir. Zira ortada Türkiye gibi samimi bir örnek bulunmaktadır. 1994'ten itibaren izlenen bu siyaset İran içinde Azerbaycanlı Türk milliyetçiliğinin gelişiminde en önemli etkendir. Zira bu siyaset Karabağ meselesinde taraflara eşit yaklaşmak veya bir başka deyişle Rus, Fransız, Amerikalı gibi yaklaşmak anlamına gelmiştir. İran, bu 27 yıl boyunca, Azerbaycan yönetimini ve halkını savaşmamakla, İslam'dan uzaklaşmakla, İsrail'le işbirliği yapmakla suçlamıştır. İran'dan beslenen din adamı kisvesi altında Azerbaycan'da faaliyet gösteren bazı unsurlar, mescitlerde veya video propaganda unsurlarında, Azerbaycan halkına ve askerine "içki içtikleri, savaşmadıkları, inanmadıkları" iftiralarına varacak propagandalar inşa etmişlerdir. Savaş başlayınca aynı merkezlerin "Türkiye Azerbaycan'ı Suriye'ye çevirmek istiyor, buraya Suriye'den DAEŞ militanları, cihatçı taşınıyor..." gibi beyanları da olmuştur ki bunlar kamuoyunda hiçbir karşılık bulamamış bilakis İran'ın eksi hanesine kalın kalın yazılmıştır.[53] Savaşın başlangıç günlerinde İran yetkililerinin açıklamaları soruna hiçbir katkı sunmamış AGİT yetkililerin açıklamalarından farksız olmuştur. Bunlar arasında "sorunun savaş

yoluyla çözülebileceğine inanmadıkları" hususu da vardır. Bundan daha önemlisi, açıklamayı yapan isimlerin temsil seviyelerinin düşük olmasıdır. Azerbaycan'da, Ruhani ve Hamaney'in net bir açıklama yapması doğal olarak beklenmiştir. Bunun yanında, Nurduz Sınır kapısına giden ve Rusya'dan Enzeli limanına getirilip buradan Ermenistan'a götürüldüğü anlaşılan askerî kamyonların video ve fotoğrafları sosyal medyada yayımlanınca ortalık karışmıştır. İran alelacele açıklamalar yapmaya, sevkedilen materyalleri de branda ile örtmeye başlamıştır. Bunun ardından hem bu sınır kapısında hem de Tahran ve Tebriz dahil pek çok şehirde protesto gösterileri yapılmıştır. İran bu gösterilere müdahale etmiş, katılan insanlardan bazılarını gözaltına almıştır. Hali hazırda İran cezaevlerinde sayılara yüze yaklaşan ve bu meseleden dolayı tutuklanmış insan olduğu bildirilmektedir.[54] İran'ın dinî lideri Hamaney'in açık biçimde "Azerbaycan'ın 30 yıldır işgal altında olan topraklarını kurtarmasının hakkı olduğunu" söylemesi 3 Kasım'ı bulmuştur ki, o tarihte Azerbaycan ordusu cephede açık üstünlüğünü ortaya koymuştur.[55] Bütün bunlara rağmen İlham Aliyev birkaç defa İran'ın Azerbaycan'a gösterdiği memnuniyeti ifade etmiştir. Bu da siyasi/diplomatik bakımdan yerinde bir davranıştır. İran, savaşın son haftalarında, özellikle Zengilan'ın kurtarıldığının ilanı ile birlikte sınır bölgesine büyük bir yığınak yapmaya başlamıştır. Bunun üzerinde ayrıca düşünmek gerekir.

9 Kasım'da varılan uzlaşının İran'ı memnun etmediği, özellikle Nahçivan-Zengezur-Zengilan bağlantısının açılmasını öngören maddeden rahatsızlık duyulduğu yorumları yapılmıştır. Hatta İran'ın bu konuda Rusya ile görüştüğü ve bu hükmün uygulanmaması yönünde irade beyan ettiği iddiaları basına yansımıştır. Sonuç olarak İran'ın içeride büyük Azerbaycan toplumu nezdindeki itibarı gerilerken bölgesel olarak da çözüm sürecinin dışında kalmakla pozisyonu zayıflamıştır.

İran'ın konuya uzun süre samimi ilgi göstermediğine ilişkin Azerbaycan kamuoyunda var olan algı, 12 Aralık 2020'de Rusya Federasyonu Dışişleri Bakanı Sergei Lavrov'un Ria Novosti'ye yansıyan sözlerinden de anlaşılmaktadır. Basın mensuplarının İran'la ilgili sorusuna cevaben Lavrov, kendisinin Dışişleri Bakanı olarak görev yaptığı süre boyunca İran'lı mevkidaşlarıyla sayısız temasları olduğunu ve fakat bu görüşmelerde Karabaş mevzusunun yer aldığını hiç hatırlamadığını" belirtmiştir. Lavrov, ayrıca "İran'ın durumdan memnuniyet duymadığını anladığını, bunun arkasında da İran'ın zarar görecek transit çıkarları olduğunu" düşündüğünü beyan etmiştir.[56]

İran'ın memnuniyetsizliği Türkiye Cumhurbaşkanı Erdoğan'ın Bakü'deki Zafer Yürüyüşünde yaptığı konuşmaya İran Dışişleri Bakanı Cevad Zarif'in attığı tweetle başlattığı krizde iyice açığa çıkmıştır. Erdoğan, 10 Aralık'taki Zafer Yürüyüşünde yaptığı konuşmasında işgalden kurtarılan Laçın şehrine de atıfta bulunacak mahiyette; "Araz'ı Ayırdılar, kum ile doyurdular, men senden ayrılmazdım, zor ile ayırdılar! Ay Laçın Can Laçın, Men Sene Gurban Laçın" dizelerini okumuş ve konuşmasının bütünü büyük beğeni toplamıştı. Bundan bir gün sonra İran Dışişleri Bakanı Cevad Zarif, sosyal medya hesabında "Erdoğan'ın Bakü'de yanlış/kötü okuduğu şiirin Azerbaycan'ın İran anavatanından zorla ayrılmasına atıfla söylenmiş bir şiir olduğu konusunda bilgilendirilmediğini, Kendisinin bu yolla Azerbaycan'ın egemenliğinin altını oyduğunun farkında olup olmadığını, hiç kimsenin kendilerinin sevgili Azerbaycanı hakkında konuşamayacağını" yazdı. Hiç şık olmayan bu yersiz ifadelerle Zarif, Erdoğan'ın bu şiirle Güney Azerbaycan meselesini gündeme getirdiğini düşünüp telaşlandığını ortaya koymuştu.

Bunun üzerine sosyal medyada kısa süre içinde büyük bir infial oluştu. İran vatandaşı olan Azerbaycan Türkleri art arda binlerce video çekip Erdoğan'ın okuduğu şiiri okudular. Çoğu videonun sonunda "Ne mutlu Tür-

küm diyene!" dedi. Tebriz, Tahran, Erdebil, Sulduz, Miyana, Urmiye gibi şehirlerden çocuklar, yaşlılar, gençler videoları çekerken bir şekilde Azerbaycan ve Türkiye bayrakları kullanmayı veya parmaklarıyla bozkurt işareti yapmayı da ihmal etmiyorlardı. Bu arada, İran meclisinde bir Türk ve Türkiye karşıtı milletvekili uzun bir konuşma yapıp açıkça Ermenistan'ı desteklemeleri gerektiğini beyan edecek kadar ileri gitti. İran gazeteleri Türkiye'yi ve Cumhurbaşkanı Erdoğan'ı hedef alan karikatürler yayınladılar. Savaş boyunca İran propaganda araçlarının pompaladığı Türkiye'nin bölgeyi Suriye'ye Irak'a çevirmek istediği, IŞİD militanları, Suriyeli teröristler taşıdığı iddiaları bir daha köpürtüldü.

Birkaç gün süren bu ilginç kriz, Türkiye Cumhurbaşkanlığı İletişim Başkanı'nın açıklaması ve İran Cumhurbaşkanı Ruhani'nin açıklamaları sonrasında bitti. Ancak geriye genel Türk kamuoyunda (Türkiye, Azerbaycan ve İran Türkleri) Tahran'ın bu tutumundan duyulan rahatsızlık kaldı.

Azerbaycan'ın ve muhtemelen Türkiye'nin de beklentileri olan Türk devletlerinden ise yeterli/tatmin edici açıklamalar gelmemiştir. Örneğin Kazakistan, Macaristan kadar açık bir Azerbaycan desteği ortaya koymamıştır. Kırgızistan, Özbekistan, Türkmenistan sessiz kalmışlardır. Bu durum MHP Genel Başkanı Devlet Bahçeli tarafından sert bir tonla eleştirilmiş ve gayret çağrısında bulunulmuştur.[57] Ukrayna taraflara silah sağlamayacağını ancak Azerbaycan'ın toprak bütünlüğünü desteklediklerini beyan etmiştir. Savaş sürerken Ukrayna Cumhurbaşkanı Volodimir Zelenski Türkiye'yi ziyaret ederek yüksek ilgi ve kabul görmüştür.[58]

Pakistan ve Afganistan açıkça Azerbaycan'ın toprak bütünlüğünü destekleyip Ermenistan'ı kınamışlardır. Pakistan'ın halk düzeyinde de sosyal medya sahasında da Azerbaycan'a müthiş sevgi ve destek gösterdiği müşahede edilmiştir. Öyle ki Azerbaycan'da Azerbaycan ve Türkiye bayraklarından sonra en çok görülen bayrak Pakistan bayrağı olmuştur. Pakistanlılar ne yaparsa tersini yapan Hindistanlılar da siber dünyada Ermenilere sahip çıkmışlardır.[59]

Azerbaycan ile Ermenistan arasında yaşanan Karabağ Savaşı sadece Arap devletlerinin

bu ülkeler ile ikili ilişkileri açısından değil, genel anlamda Ortadoğu bölgesel politikaları açısından da önemli görülmelidir. Öncelikle Arap devletleri Dağlık Karabağ (merkez ve etrafındaki yedi ili) Azerbaycan'ın bir parçası olarak tanımaktadır. Bu bağlamda, Arap devletlerinin çoğunluğu 14 Mart 2008 tarihinde BM Genel Kurulunda kabul edilen 'Azerbaycan'ın İşgal Altındaki Topraklardaki Durum'a ilişkin karara evet oyu vermişlerdir. Sadece Lübnan, Suriye, Tunus, Cezayir ve Mısır oylamada yer almamış veya oy kullanmamışlardır.[60] Ancak Arap devletlerinin İkinci Karabağ Savaşına yönelik tutumu değişkenlik göstermiştir. Türkiye'nin Azerbaycan'ı koşulsuz bir şekilde desteklemesi, İsrail'in Azerbaycan ile askeri işbirliği, İran'ın ise Ermenistan yanlısı tutumu Arap devletlerinin tutumlarına tesir eden unsurlar olarak sıralanabilir.

Süreçte daha görünür olan BAE-Suudi bloku bir yandan Azerbaycan'ın pozisyonunu hukukî açıdan destekleseler de diğer yandan Türkiye'nin savaşta doğrudan yer alması ihtimalini ve bölgede nüfuzunu genişletmesini olumsuz karşılamışlardır. Ancak ikilinin tehdit algılamasındaki farklılıklar, Karabağ Sorununda da ortaya çıkmıştır. Bölgede İran yayılmasından daha fazla endişe duyan Suudi Arabistan'ın dış politikasında sadece Türkiye'nin nüfuzunu değil, İran'ın nüfuzunu da hesap ettiğini değerlendirmek gerekir. Azerbaycan ile bugüne dek geliştirdiği yakın ilişkilerde Suudi Arabistan, İran faktörünü daha öncelikli görmekte ve Azerbaycan'ın güçlenmesinin İran'a zarar verebileceğini değerlendirmektedir. Şu da hatırlanmalıdır ki Riyad'ın Ermenistan ile doğrudan diplomatik ilişkisi bulunmamaktadır. Nitekim savaş sürerken Suudi Dışişleri Bakanı Faysal el-Farhan, Azerbaycan'ın toprak bütünlüğünü destekleme tutumunu tekrarlamış, tarafları çatışmaları durdurmaya davet etmiştir.[61]

Bununla birlikte, Türkiye'nin nüfuzunun yayılmasını önlemek için Rusya ve İran ile işbirliğine de hazır olan BAE (Suriye ve Libya'ya yönelik politikalarında bu durumu açıkça belli etmiştir) Ermenistan'ı da Türkiye karşıtı blokta önemli bir unsur olarak görmektedir.[62] Bu bağlamda BAE, Azerbaycan ile ilişkilerini korumaya çalışsa da son yıllarda Ermenistan ile ilişkilerini geliştirmiş, Şubat 2015'de Erivan'da Büyükelçilik açmıştır. Ocak 2019'de Erivan'da Cumhurbaşkanı Sarkisyan ile görüşen Veliaht Prens Muhammed bin Zayid ikili birçok anlaşma imzalamış, bölgesel konularda işbirliğini gündeme getirmiştir. Şubat 2020'de, Ermenistan Yüksek Teknoloji Sanayi Bakanı Hakob Arshakyan, Abu Dabi›deki savunma (UMEX ve SimTEX 2020) fuarlarına katılmış, BAE Savunma Bakanı Mohammed Ahmed Al Bowardi bir araya gelmiştir.[63] Taraflar askeri endüstrilerinde ve savunma sektörlerinde işbirliğini güçlendirmeyi tartışmışlardır. BAE, Ermeni Sorununu Türkiye'yi sıkıştırmak için bir araç olarak görmüş, Nisan 2019'da Abu Dabi Emirliği sözde "Ermeni Soykırımı"nı tanıyacağı yönünde açıklamalarda bulunulmuştur. BAE, Covid-19 pandemi sürecinde Ermenistan'a yönelik insani yardımlarını da önemli ölçüde artırmıştır.[64] Ayrıca BAE'nin Suudi Arabistan ile Ermenistan arasında ilişkilerin kurulması için girişimlerde bulunduğu iddia edilmiştir.

Nitekim Azerbaycan ile Ermenistan arasında gerilimin arttığı bir dönemde Abu Dabi yönetimi Ermenistan'ın bağımsızlığını (21 Eylül) kutlamış, Dubai'deki Burç Halife gökdelenine Ermenistan bayrağı yansıtılmıştır. Çatışmaların başlamasının ardından ise BAE, tarafsız tutum benimsemiş, tarafların çatışmalarını sonlandırma çağrısında bulunmuştur. Ancak ateşkesin ardında 15 Kasım'da Ermenistan Cumhurbaşkanı Sarkisyan'ı ağırlayan Abu Dabi, süreçte etkin olmak istediğini göstermiştir.

Suriye Dışişleri Bakanlığı ise Azerbaycan ve Ermenistan arasındaki çatışmalardan "derin üzüntü" duyduğunu ifade etmiştir.[65] Ancak Türkiye'nin süreci kışkırttığını ifade eden Beşar Esad, Türkiye'nin Suriye'den bölgeye militan gönderdiği iddialarını dile getirmiştir.[66] Halep Aziziye Meydanında Türkiye karşıtı gösteri düzenlenmiştir.[67] Nitekim Suriye ve Lübnan'da yaşayan Ermenilerin savaşa gönüllü olarak katıldığı bilinmektedir.[68] Ayrıca Türkiye tarafı Suriye'deki PKK

teröristlerin de Ermenistan'ın yanında savaşta yer aldığını iddia etmiştir. Mısır da Türkiye'nin süreçteki etkisini ön planda tutmuş, savaşın taraflarına ilişkin herhangi bir yorumda bulunmamıştır.[69]

Diğer yandan Türkiye'nin Ortadoğu'daki temel müttefiklerinden birisi olan Katar, sürece doğrudan taraf olmaktan ziyade, taraflar arasında uzlaşıdan yana olmuştur. Bu bağlamda Azerbaycan ve Ermenistan arasında yapılan insani ateşkes anlaşmalarını olumlu karşılamış, Mütareke Anlaşmasını kutlamıştır.[70] Ayrıca Katar Hava Yollarının ABD'deki Ermeni kuruluşlarından Ermenistan'a gönderilen yardımları taşıdı iddia edilmiştir.[71] Irak ve Kuveyt de tarafsız tutum benimsemişlerdir. Irak Dışişleri Bakanı Fuat Hüseyin, 3 Ekim 2020'de telefon görüşmesi yaptığı Azerbaycan Dışişleri Bakanı Ceyhun Bayramov'a sorunun barışçıl yollarla çözümü çağrısında bulunmuştur.[72] Kuveyt Bakanlar Kurulu, 26 Ekim tarihli toplantısında Azerbaycan ve Ermenistan arasındaki çatışmaların sonra ermesi isteğini belirtmiştir. Nitekim Körfez İşbirliği Konseyi Genel Sekreteri Nayef el-Hajraf de çatışmalardan duyduğu "derin endişeyi" dile getirmiştir.[73] Ancak bu ülkeler, Ermenistan'ın doğrudan Azerbaycan'da sivil yerleşim yerlerini hedef alması yönünde herhangi bir eleştiride bulunmamışlardır.

Arap medyası ise genellikle ülkelerinin resmi konumlarını korumuşlardır. Hemen hemen bütün yayınlarda Dağlık Karabağ'ı işgal altındaki Azerbaycan toprağı olarak tanımlanmıştır. Katar merkezli Al Jazeera ve Middle East Monitor savaşın insanî boyutunu ön planda tutan yayınlar yapmış, Ermenistan'ın doğrudan Gence, Mingecevir ve Berde'de sivillere yönelik saldırılarını da haberleştirmiştir.[74] Ayrıca AlJazeera televizyon kanalı her iki tarafın temsilcileri ile röportaj yayınları yapmışlardır. Suudi Arabistan merkezli Arab News, Azerbaycan'ın iddialarını destekleyen yayınlar yapmıştır. Ancak bu medya kuruluşları da Türkiye'nin Suriye'den Karabağ'a paralı asker transferi yaptığına ilişkin doğrulanmamış haberleri sık sık gündeme getirmişlerdir. Suudi sermayeli ancak Dubai merkezli Al Arabiya News ise Ermeni iddiaları daha çok ön planda tutmuş, Ermenistan'ın sivillere yönelik gerçekleştirdiği saldırılara ilişkin herhangi bir haber yapmamıştır. Nitekim Al Arabiya haber kanalı Paşinyan ile röportaj yayımlamıştır. Abu Dabi'nin finanse ettiği Sky News Arabia ise Arapça yayınlarında doğrudan Azerbaycan ve Türkiye aleyhine haberler yayımlamıştır. Türkiye'nin Suriye'den Karabağ'a paralı asker gönderdiği, bu askerlerin Karabağ'da aileleri ile yerleştirildiği iddia edilmiştir.

29 Ekim'de, yasadışı yönetimin sözde başkanı Harutyunyan, Azerbaycan güçlerinin Şuşa'ya 5 km. mesafede olduğunu açıklamıştır. Şuşa, Azerbaycan medeniyetinin başkenti kabul edilen, eski Dağlık Karabağ Özerk Bölgesi içinde ve merkez Hankendi'ne 10 km. mesafede müstahkem bir şehirdir.[75] Şuşa'nın nüfusunun tamamına yakınının Sovyet dönemi de dâhil olmak üzere tarih boyunca Azerbaycan Türklerinden oluştuğu bilinmektedir. 2 Kasım'da, sözde yönetimin ordu komutan yardımcısı Artur Sargsyan Azerbaycan kuvvetlerince öldürülmüştür. Artık Azerbaycan ordusunun Şuşa ve Laçın'da olduğu bilinmekteydi.[76]

7 Kasım'da ilk defa Hocavend ve Hocalı'dan köyler ve yüksekliklerin de Azerbaycan

kontrolüne geçtiği ilan edildi. 8 Kasım'da ise Azerbaycan Devlet Başkanı İlham Aliyev, Şuşa'nın alındığını askerî üniformalı olarak ilan etti. 9 Kasım'da ise önce 23 sonra 48 köyün ve 8 stratejik yüksekliğin alındığı duyuruldu. Ermeni yetkililer yavaş yavaş durumun kritikliğine ilişkin açıklamalar yaparken 44 gün boyunca kocaman bir yalana inandırarak ayakta tutmaya çalıştıkları Ermeni kamuoyu, sosyal medyada hâlâ Şuşa'nın alındığına dair delil olmadığını, kendilerinin kazanacaklarını iddia eden paylaşımlar yapmaktaydılar.[77]

Aynı günün akşamı, Nahçıvan'ın Sederek ilinin Ermenistan'la sınır bölgesinde Rusya'ya ait Mi-24 tipi bir helikopterin Azerbaycan ordusu tarafından atılan bir yerden havaya füze sistemi ile vurulduğu, üç kişilik mürettebattan ikisinin ölüp birinin de yaralandığı haberi ajanslara geçti. Azerbaycan süratle sorumluluğu üstlenip Rusya'dan özür diledi. Yapılan açıklamada havanın kararmış olması, uçuşun riskli bir bölgede gerçekleştirilmiş olması, radarla kimlik tespit kabiliyetinin dışında bulunması hususlarına rağmen Rusya tarafına tazminat verileceği de beyan ediliyordu. Rus Dışişleri Bakanlığı Azerbaycan'ın tutumundan memnuniyet duyduğunu beyan etti.[78] Bunun yanında, yine sosyal medyaya yansıyan ancak resmi olarak teyit edilmeyen bir bilgiye göre Ermenistan tarafından bir füze Bakü'yü hedef alarak ateşlenmiş ve Azerbaycan hava savunma sistemi bunu havada imha etmişti. Gece saat 01.00'de Paşinyan, facebook hesabından Rusya ile Azerbaycan'ın savaşı sonlandıran bir bildiri imzaladıklarını duyurdu. Daha sonra ise kendisinin de imzacısı olduğu 9 Kasım 2020 Ateşkes Bildirisi ilan edildi.[79]

9 Kasım 2020 Ateşkes Bildirisi

Siyasî tarih, bir yönüyle devletlerin, milletlerin mücadele, savaş ve bunların sonlarındaki uzlaşılarla şekillenir. Bu 44 günlük savaşta Ermenistan tarafı kaybetmiş Azerbaycan tarafı kazanmıştır.

Ermenistan'ın kaybı devletlerini temsil yetkisini haiz kişilerce de işgal edilmiş Karabağ'daki gayrimeşru yönetimce de teyit edilmiştir.[80] Paşinyan imza attığı bildirinin bir zafer olmadığını ikrar ederken "kendinizi yenilmiş hissetmiyorsanız yenilmiş değilsinizdir" gibi duygusal bir ilüzyonla bu durumu temize çıkarmaya çalışmıştır.[81] Bu bildiriye imza atan tüm taraflar, kimin yenip kimin yenildiğinin bilincinde hareket etmeleri gerektiğini unutmamalıdırlar.

İlan edilen ve orijinal metni paylaşılan bildiri bir ateşkes anlaşması niteliğindedir. Bir Barış anlaşması değildir. Ancak sorunun çözümü için işaretler taşıyan, sadece çatışmayı sonlandırmaya matuf olmayıp ötesinde hükümler içeren bir metindir.[82] Türkçe çevirisi şu şekildedir:

1. 10 Kasım 2020 Moskova saatiyle 00.00'da Dağlık Karabağ çatışma bölgesinde tam ateşkes sağlandığı ve tüm askerî faaliyetlerin durdurulduğu ilan edilir. Bundan sonra taraflar olarak anılacak olan Azerbaycan Cumhuriyeti ve Ermenistan Cumhuriyeti bulundukları pozisyonlarda kalacaktır.
2. Ağdam ili, 20 Kasım 2020 tarihine kadar Azerbaycan Cumhuriyeti'ne iade edilecektir.
3. Dağlık Karabağ'daki cephe hattı boyunca ve Laçın koridoru boyunca, hafif silahlı 1.960 asker, 90 zırhlı personel taşıyıcı, 380 otomobil ve özel araçtan oluşan Rusya Federasyonu barış gücü konuşlandırılacaktır.
4. Rusya Federasyonu barış gücü, Ermenistan silahlı kuvvetlerinin çekilmesine paralel olarak konuşlandırılacaktır. Rusya Federasyonu barış gücünün görev süresi 5 yıl olup Taraflardan hiçbirinin bu hükmün yürürlüğünün sona ermesinden 6 ay önce beyanda bulunmaması halinde sonraki 5 yıllık dönemler için kendiliğinden uzayacaktır.
5. Çatışan tarafların mutabakatlara uyup uymadığını izleme verimliliğinin artırılması amacıyla, barış gücü ateşkes kontrol merkezi konuşlandırılacaktır.
6. Ermenistan Cumhuriyeti, Kelbecer ili 15 Kasım 2020'ye, Laçın ili 1 Aralık 2020'ye kadar Azerbaycan Cumhuriyeti'ne iade edecektir. Dağlık Karabağ ile Ermenistan'ın bağlantısını sağlayacak ve aynı zamanda Şuşa şehrini etkilemeyecek olan Laçın koridoru (5 km genişliğinde) Rusya Federasyonu barış gücünün kontrolünde kalacaktır. Tarafların mutabakatı ile Dağlık Karabağ ve Ermenistan arasındaki bağlantıyı sağlayacak Laçın koridorunun yeni güzergahı için önümüzdeki üç yıl içinde inşaat planı oluşturulacak ve daha sonra bu güzergahın korunması için Rus barış gücü konuşlandırılacaktır. Azerbaycan Cumhuriyeti insanların, araçların ve kargoların Laçın koridoru boyunca her iki yönde seyahat güvenliğini garanti eder.
7. Yerelde yerinden edilmiş kişiler ve sığınmacılar, Dağlık Karabağ topraklarına ve çevredeki ilçelere BM Mülteciler Yüksek Komiserliği'nin kontrolü altında dönecektir.
8. Savaş esirleri, rehineler ve diğer tutukluların yanı sıra cenazelerin değişimi gerçekleştirilecektir.
9. Bölgedeki tüm ekonomi ve ulaşım bağlantıları üzerindeki blokaj kaldırılacaktır. Ermenistan Cumhuriyeti insanların, araçların ve kargoların her iki yönde sorunsuz şekilde seyahat etmesinin organizasyonu amacıyla Azerbaycan Cumhuriyeti'nin batı bölgeleri ile Nahçıvan Özerk Cumhuriyeti arasındaki ulaşımın güvenliğini garanti eder. Ulaşımın kontrolü, Rusya Federal Güvenlik Servisi'nin (FSB) Sınır Birimi organları tarafından gerçekleştirilir. Tarafların mutabakatı ile Nahçıvan Özerk Cumhuriyeti'ni Azerbaycan'ın batı bölgelerine bağlayan yeni ulaşım yollarının inşası sağlanacaktır."

Anlaşmanın 2. Maddesi uyarınca Ağdam ili Azerbaycan'a tamamen iade edilmiştir. Ağ-

dam, tamamı Azerbaycan Türkü iken Ermenilerce işgal edilmiş olan ve bu savaşta ağır çatışmaların yaşandığı bir yerdir. Yukarıda bahsi geçen Ermeni güçlerinin doğudaki güçlü savunma hattının bir kısmı buradadır. Ancak Azerbaycan'ın Şuşa'dan Hankendi'ne ilerlemesiyle gerek Ağdam'ın gerekse Hocavend ve Ağdere'nin etrafındaki güçlerin önemli bir kısmının Hankendi'ne kaydırıldığı da bilinmektedir. Yine de, hiçbir yoruma girilmeden net biçimde ve en erken buranın Azerbaycan'a iadesinin tespiti son derece olumludur.

Anlaşmanın 3. Maddesi Rusya Federasyonu Barış Gücünün kapsam ve niteliğini 4. Maddesi ise konuşlanma ve görev süresini düzenlemektedir. Her şeyden önce, Rusya Federasyonu askerinin 27 yıl sonra Azerbaycan'a ayak basması, Azerbaycan açısından önemli bir kayıptır. Unutulmamalıdır ki Ebulfez Elçibey, Rusya ile ilişkileri iki egemen devlet seviyesine çıkartmak için büyük gayret ve fedakârlık göstermiş, Haydar Aliyev de bu ilkeyi ortadan kaldırmamıştır. Azerbaycan BDT'ye üye olmuş ancak Kolektif Güvenlik Antlaşması'na üye olmamıştır. Elbette NATO üyelik perspektifinin olmadığını açıklamasının da bu siyaseti başarıyla sürdürebilmesinde etkisi büyüktür. Dahası Azerbaycan, bağlantısızlar hareketine dahil olmuş ve yabancı güçlerin ülkesinde bulunmasıyla ilgili anayasal ihtizari kayıtları olan bir devlettir. Bu gücün "muvakkati" yani süreli olması egemenliğin gölgelenmemesi açısından olumludur. Öte yandan, eski Sovyet coğrafyasında Karabağ benzeri sorunlara baktığımızda bu biçimiyle de olsa egemen devletin toprak bütünlüğünün taraflarca teyidi –eğer anlaşma barışla sonuçlanırsa– ilk olacaktır.

Buradaki Dağlık Karabağ'daki "cephe hattı boyunca" ifadesinin, Azerbaycan açısından olumlu olmadığı düşünülebilir. Zira buna yapılan atıf, İlham Aliyev'in "*Temas Hattı yoktur! Azerbaycan ordusu temas hattını darmadağın etmiştir*" şeklinde ifade ettiği askerî gerçeklikle örtüşmemektedir. Ancak genelde bu türden barış güçlerinde bir görev çizgisi tayin olunduğu için ateşkesteki bu ifade kaçınılmaz görülebilir. Bunun yanında en önemli mesele bu "cephe hattı"nın iç kısmında kalan bölge için herhangi bir statü tespit edilmemiş olması olumludur. Zira Ermenistan tarafı geçtiğimiz 27 yıl boyunca statü ve ilerisinde self determinasyonu olmazsa olmaz gibi dayatarak işi bu noktaya getirmiştir. Kafalarında hep bir tür statü tespitinden sonra bölgeyi kendilerine birleştirmenin yolunu bir gün mutlaka bulacaklarına dair bir inanç olmuştur. Ancak şunun da altını çizmek gerekir ki, bu ateşkes bildirisinde statüden bahsedilmemiş olması nihaî uzlaşıda bunun Ermenistan ve/veya Rusya tarafından zorlanmayacağı anlamına da gelmemektedir. Dağlık Karabağ'ın statüsüne dair açıklamasında Putin, bu konunun nihai olarak henüz bir çözüme kavuşturulmadığını ve statü meselesinin iki halk arasındaki ilişkilerin normalleşmesine bağlı olarak ilerde çözülebileceğini belirtmiştir. Putin'in konuyla ilgili Saakaşvili yönetiminin 2008'de bölgede bulunan Rusya barış gücüne saldırması üzerine Moskova'nın Güney Osetya ve Abhazya'nın bağımsızlıklarını tanıdığını hatırlatması ise gözden kaçırılmaması gereken önemli bir mesajdır.[83] Bu konuda Azerbaycan'ın çok sağlam durması gerekmektedir. İlham Aliyev'in herhangi bir statü olmayacağını açıkça vurgulaması sevindiricidir.

Barış gücünün personel miktarı az değildir. Moldova Transdinyester'deki unsurlardan sayıca fazladır. Ayrıca hangi görevleri ifa edeceği belirsizdir. Bu misyonun, muhafaza ettiği sahayı bir tür Rus protekorasına dönüştürmemesi için Azerbaycan'ın çok dikkatli ve kararlı hareket etmesi gerekir. Görev süresinin 5 yılla sınırlı olması bu tür görevlendirmelerin tabiat gereğidir. Bu sürenin sonunda ne olacağı, her üç tarafın tutumuna bağlıdır. Ancak Azerbaycan'ın barış gücüne ev sahipliği yapan/kabul eden ülke olduğunu unutmadan hareket etmesi gerekir. Azerbaycan düşmanını barışa güçle razı etmiştir, barış gücü ile değil.

Bildiride, barış gücünün bulunacağı alanda da Ermeni silahlı unsurlarının bulunup bulunmayacağı açıkça belirtilmemiştir. Ancak metnin genelinden ve Azerbaycan'ın bugüne kadarki ateşkes görüşmelerindeki ısrarlı savlarından yola çıkarak bütün Ermenistan silahlı unsurlarının bütün Azerbaycan arazisinden çıkarılması yorum olarak çıkmaktadır.

Anlaşmanın 5. Maddesinde "Çatışan Tarafların mutabakatlara uyup uymadığını izleme verimliliğinin artırılması amacıyla, barış gücü ateşkes kontrol merkezi konuşlandırılır." ifadesiyle Türkiye'ye ad verilmeden kapı aralandığı anlaşılmaktadır. Ermeni tarafının Türkiye konusundaki hassasiyeti gözetilerek Rusya'nın da işine gelecek biçimde metne Türkiye'nin dâhil edilmemesi tercih edilmese de anlaşılabilir. Nitekim hemen ertesi gün Türkiye'nin bu maddeye dayalı olarak oluşturulacak kontrol gücünde yer alacağı hatta Türk askerinin de Karabağ içinde bulunacağına ilişkin mutabakat basına yansımıştır. Cumhurbaşkanı Erdoğan'ın basın mensuplarının bir sorusuna cevaben "*biz de orada Rusya hangi amaçla yer alıyorsa o amaçla yer alacağız*" mealindeki açıklaması da Azerbaycan kamuoyunda memnuniyet yaratmıştır. Bununla birlikte, Rusya tarafından yapılan açıklamalarda kontrol gücünün Karabağ'da Rus barış gücünün denetleyeceği bölgenin dışındaki Azerbaycan topraklarında konuşlandırılacağı öne sürülüyor.[84]

Konunun bir diğer önemli boyutu bölgede yaşamaya devam edecek olan Ermeniler ile ilgilidir. Barış gücünün görev sahası

içinde kalan bölgede yaşayacak Ermenilere Azerbaycan vatandaşlığının, kimliğinin, hukukunun, pasaportunun verilmesi, bunların Azerbaycan hukuku karşısında sorumlu olması, bölgenin idaresinde Azerbaycanlı kimliğiyle (Ermeni veya Azerbaycan Türkü) kimselerin görev alması, meselenin esasını oluşturacaktır. Bunlarla ilgili hususların net olmadığı görülmektedir. Kaldı ki, bu mesele Rus askerinin bulunma süresine de tesir edecek öncelikli bir başlıktır. Etnik çatışma, genel memnuniyetsizlik, hukuksuzluk olmazsa, hayat normal akışı içinde seyrederse barış gücü anlamını yitirecektir. Bunun Moskova tarafından arzu edilip edilmeyeceği ayrı bir soru işaretidir.

Anlaşmanın 6. Maddesinde "Kelbecer'in 15 Kasım 2020'ye, Laçın'ın 1 Aralık 2020'ye kadar Azerbaycan Cumhuriyeti'ne iade edileceği, Şuşa şehrini etkilemeyecek olan Laçin koridorunun (5 km genişliğinde) Rusya Federasyonu barış gücünün kontrolünde kalacağı belirtilmektedir. Doğrusu, Laçın ve Kelbecer'in yeni kayıplar olmadan Azerbaycan'a iade edilmesi olumludur. Bundan daha önemlisi bugüne kadarki tüm müzakere süreçlerinde özellikle Azerbaycan'ın da bir ölçüde kabul hududuna geldiği Madrid prensiplerinde bu iki il 5+2 kapsamında görülen iki şehirdi ve bunlar için süreli olsa da bir tür AGİT mandatörlüğü öngörülüyordu. Bu illerin Azerbaycan kontrolünde olması son derece önemlidir. Zira Ermenistan'la eski DKÖB bağı buradan temin ediliyordu. Öte yandan, Laçın koridorunu Rus Barış gücünün kontrol etmesi, buranın giriş ve çıkışında Azerbaycan'ın hiçbir yetki ve kontrol imkânın olmaması anlamına geliyorsa bu büyük bir dezavantaj olacaktır.

Anlaşmanın Şuşa ve Hadrut'u Rus Barış gücü kontrolü dışında bırakması da bir açıdan eski DKÖB'nin haritasının küçülmüş olduğunun taraflarca teyidi anlamına gelmektedir. Putin ve Lavrov'un kaydettiği gibi bugüne kadar yürütülen müzakerelerde Şuşa'nın 5+2 rayon formülü çerçevesinde Azerbaycan'a iadesi söz konusu olmamıştır.[85] Dolayısıyla Şuşa şehrinin doğrudan Azerbaycan'ın kontrolüne geçmesi çok önemli bir kazanımdır.

Laçın koridorundan "kargoların" geçişine imkân verilmesi buna karşılık 9. maddede belirtilen Nahçivan ile Azerbaycan'ın Batı bölgelerini bağlayacak koridor için bu ifadenin yer almaması şüphe doğurmaktadır.

Anlaşmanın 7. Maddesinde geri dönecek yerinden edilmiş kişilerle ilgili hususlar vardır. Burada akla, köy veya kent nüfusu olarak bulunan ancak bir şekilde kaçmış/gitmiş olan Ermenilerin yerleşimiyle ilgili hususlar akla gelmektedir. Elbette geri dönmeyi kendiliğinden isteyen Ermeni sayısı az olabilir veya Ermenistan bu insanları zorla oraya göndermeye gayret edebilir. Ancak bunların kontrolünün Azerbaycan tarafından yapılması, Ermenilerin fırsatçılıklarına izin verilmemesi beklenir. Bu işlemlerle ilgili olarak BM Mülteciler Yüksek Komiserliğine atıfta bulunulması, Türkiye'nin bu kuruluşla çalışma tecrübesiyle, konuyla ilgili süreçleri takip etmesi ve Azerbaycan'ın elinin güçlendirilmesi açısından fırsatlar oluşturabilir.

Anlaşmanın 9. Maddesinde Nahçivan-Azerbaycan karayolu bağı tanzim edilmektedir. Bu Azerbaycan açısından önemli bir adımdır. Ancak Azerbaycan'ın mevcut İran güzergahı ile sahip olduğu imkana kıyasla çok yeni bir şey kazandırmadığını düşünenler vardır. Bununla birlikte, konu Türkiye ve Gürcistan için son derece önemlidir. Bugüne kadar ağırlıkla Gürcistan'dan gerçekleşen ulaşım hattının yükünde bir azalma olacağı ve Tiflis'in memnun olmayacağı akla gelebilir. Türkiye ise doğrudan erişim imkânı kazanmıştır. Bu noktada, maddenin başında geçen "Bölgedeki tüm ekonomi ve ulaşım bağlantıları üzerindeki blokaj kaldırılır" ifadesinden "acaba Türkiye-Ermenistan sınır kapısının açılması mı düşünüldü" sorusu da akla gelebilmektedir. Türkiye'nin bu kartını, Ermenistan ve Rusya'nın tavrına bağlı olarak ve Azerbaycan'la koordineli oynaması şarttır. Rusya'nın Zengezur yolunda kontrol sahibi

olması ise Türkiye-Rusya ilişkilerinde Moskova tarafından bir silah olarak kullanılabileceğinden bunun da ileride detaylı bir biçimde güvence altına alınması sağlanmalıdır.

Hülasa, ateşkesin başarı sayılabilmesini Rusya'nın niyet ve yaklaşımı yanında, sürecin uygulanmasında Azerbaycan'ın göstereceği dikkat ve gayret, sevk, idare, lojistik, ileri görüşlülük, kamu diplomasisi, propaganda vb. unsurlar hep birlikte etkileyecektir. Elbette bunun bir de karşı tarafı vardır: Ermenistan. Ermenistan'ın bildiri ile altına girdiği yükümlülükleri yerine getirip getirmeyeceği, Azerbaycan tarafından gösterilen iyi niyete ve ahde vefaya aynı şekilde karşılık verip vermeyeceği, akeşkesin akıbetini belirleyecek unsurlardan birini teşkil etmektedir.

Rus barış güçleri 1 Aralık 2020 tarihinde bölgeye yerleşmiştir. Aynı gün Türk ve Rus askerlerin eşit sayıda yer alacağı Ortak Ateşkes İzleme Merkezi'nin kurulmasına ilişkin anlaşmanın imzalandığı duyurulmuştur.[86]

Diğer yandan, Ermenistan silahlı unsurları da işgal altındaki bölgelerden çekilmişlerdir. Bunlarla birlikte sivil ahalinin de büyük çoğunluğu Ermenistan'a göç etmiştir. Karabağ'daki Ermeniler adına konuşan Harutyunyan ve Ermenistan'dan bazı yetkililer Ermenilere "geri dönün, güvenliğiniz garanti altında" kabilinden açıklamalar yapmışlarsa da kitlesel bir geri dönüşün temin edilemediği ve bunun artık çok zor olduğu belirtilmektedir.

Ermenistan'ın Yol Ayrımı

Türkiye ve Rusya'nın özellikle 2016 yılından itibaren derinleşen ve stratejik boyut kazanan ilişkileri Suriye, Libya, enerji, savunma sanayi gibi alanlarda muhtelif sorun alanlarına rağmen ilerlemesini sürdürmektedir. Karabağ konusunda da Rusya ile Türkiye'nin kısmî bir uzlaşı içinde olduğu değerlendirilebilir. Rusya, öteden beri bu sorunların bölge dışı aktörlerin müdahil olmadığı şartlarda ele alınması taraftarı olmuştur. Her ne kadar sorunun ortaya çıkışında da bizatihi Moskova'nın katkısı büyükse de Rusya, 2000'li yıllardan itibaren, özellikle 2008'den sonra aktifleştiği ve kendisinin "yakın çevre" olarak formüle ettiği coğrafyada başka bir aktörün inisiyatifinin öne geçmesini engellemiştir. Açıkça AB ve ABD meselenin dışında kalmış/bırakılmıştır.

Türkiye bu süreçteki tutumuyla bölgedeki ağırlığını artıran bir diğer aktör olmuştur. Bir kere Azerbaycan'ın Türkiye'nin Kafkasya ve Türkistan politikası açısından anlamı göz önüne alındığında, Azerbaycan'ın kazanımlarını aynı zamanda Türkiye'nin kazanımları olarak görmekte beis yoktur. İkincisi, Azerbaycan'ı sahada askerî olarak da destekleyebileceğine ve üçüncü bir tarafın dahli durumunda savaşa gireceğine işaret etmesi açık bir güç projeksiyonu olmuştur. Türk savunma sanayi ürünlerinin sahada başarıyla kullanılmış olması bu alanda Türkiye'nin cazibesini artırmıştır.

Ermenistan'ın Türkiye'ye dönük asılsız ve ısrarlı iddiaları düşünüldüğünde, Erivan'ın siyasî, askerî ve ekonomik gerilemesi Türkiye için bir kazanım olarak görülmelidir. Eğer Ermenistan gerçek durumla yüzleşirse Türkiye için yeni ve daha başka fırsatlar da oluşabilecektir.

Tarih boyunca Ermenistan idarecilerinin adımlarına ve diasporanın söylem ve tutumuna bakıldığında genel olarak Ermenilerin paranoid-şizofreni ruh halinde yaşadıkları anlaşılmaktadır. Yeni olmayan bu durum, Azerbaycan'ın 44 günde elde ettiği askerî başarılarının özenle Ermeni kamuoyundan (hem Ermenistan hem de diaspora) saklanması nedeniyle iyice ve büsbütün alt üst olmuş durumdadır.[87] Yani, Başbakanlarının "sulhe mecbur kaldık", "tükenmiştik", "yok olabilirdik" açıklamaları bile genel irrasyonel kitlenin "hiçbir şeyi kabul etmeyelim, varıp Karabağ'ı Türklerden temizleyelim" demesine engel olamamaktadır.

2 milyonluk nüfusu ile Doğu Anadolu'ya

"Batı Ermenistan" demeyi sürdüren bu ülke, bugün çok ciddi bir yol ayrımındadır. Taraflar arasında ateşkese aracılık eden Rusya'nın bu noktadaki işlevi nasıl olacaktır? Erivan ahde vefa (pacta sunt servanda) gösterecek midir? Bunlar, cevapları aranan önemli sorulardır.

Yeni durumda, Ermenilerin seçmek zorunda oldukları birbirinden tamamen farklı iki yol vardır:

- İlk yol antikitede var olduğunu iddia ettikleri lakin gerçekte 20. yüzyıl biterken düçar oldukları hastalıktan başka bir şey olmayan "büyük Ermenistan hayali" için küçük kurnazlıklarla yol alabileceklerini düşündükleri, kan ve gözyaşına dayalı eski yoldur.
- İkinci yol ise bu coğrafyada Türklerle birlikte barış içinde yaşayabilecekleri, kendilerine bölgeye ve dünyaya katkı sunabilecekleri medeni hayattır.

Bugün Ermenistan'ın bu durumla yüzleşebileceği bir psiko-politik ortamdan söz etmek maalesef mümkün değildir. Zira önlerinde önce, varlıkları Moskova tarafından garanti edilmişliğin, sahada mağlup olmuşluğun, ekonomik sıkıntıların ve siyasî dağınıklığın acı resmi bulunmaktadır. Nihayetinde, tarihî olayları yeniden ve çok yönlü değerlendirmek, toplumların bunu kabulünü temin etmek, yani yeni hayata başlayabilmek büyük cesaret ister. Ermenistan'ın hangi yolu seçeceğini zaman gösterecektir.

Sonuç

Azerbaycan, yaklaşık 30 yıldır gasp edilen haklarını, çok başarılı bir askerî operasyon ile geri almayı başarmıştır. Azerbaycan ordusu, 30 yıldır çözüm bekleyen sorunu 44 günde çözmüştür. Ateşkes anlaşmasında öngörüldüğü üzere, işgal altındaki Azerbaycan toprakları aslî sahibine iade edilmiştir.

Karabağ savaşının mutlak galibi olan ve topraklarını işgalden azad eden Azerbaycan, askerî alanda elde ettiği zaferi siyasî ve diplomatik kazanımlara dönüştürecektir. Azerbaycan, uluslararası kuruluşlar nezdinde, uluslararası hukuka uygun davrandığını ve gasp edilmiş haklarının iadesini sağladığını her platformda rahatlıkla savunabilecektir. Şimdiye dek uluslararası kamuoyunda "mağdur" taraf olduğu sanılan Ermenistan'ın sivillere saldıran, insanlık ve savaş suçları işleyen ve bölgesinde istikrar ve barışı tehlikeye atan taraf olduğu yönünde bir algının bundan sonra yaygınlaşmasını beklemek gerçekçi olacaktır.

Bunların sağlanması için, Ermenistan'ın savaş sırasında ve hatta 30 yıla yaklaşan işgal süresince yaptığı saldırılarda hayatını kaybedenlerin yakınları tarafından ceza davaları açılmasının teşvik ve organize edilmesi, sivil yerleşim birimlerine yönelik saldırıların delillerinin özenle derlenip düzenlenmesi, bu konudaki örnek davaların ayrıntılarının incelenmesi, bu tür davalarda tecrübe ve başarısı olan gerçek ve tüzel hukuk kişileri ile çalışılması gerekir.

Savaş ve mutabakat sonrasında akla gelen bir husus da Ermenilerin özellikle 1965-1985 arasında başvurdukları bir araç olan teröre yeniden başvurmalarıdır. Bunun iki zemini olabilir. Birincisi Karabağ'da çeşitli bölgelerde ormanlık arazilerde bazı silahlı unsurları sözde "gerilla" mantığı ile terör saldırılarına sevk etmek şeklindedir. Bunun birkaç örneği yaşanmış, bu girişimler Azerbaycan ordusu tarafından 100'e yakın esir alınmak suretiyle sonuçlandırılmıştır. Ancak yenilerinin olmayacağı garanti edilemez. Doğrusu Rusya'nın da askeri angajmanın bir şekilde devamını isteyeceğini (dolayısıyla Ermenilerin bu tür girişimlerine kapı aralayabileceğini) tahmin etmek mümkündür. İkincisi ise ASALA tecrübesinde olduğu gibi Türkiye, Azerbaycan ve hatta belki üçüncü devletlerden bir takım isimlere, kurumlara dönük terörist eylemler yapılması ihtimalidir. Bu yollar Ermenilere daha fazla zarar verecek olsa da irrasyonel değerlendirmeler bazı Ermeni çevrelerini bu işlere yönlendirebilecektir.

Türkiye ise, yakın coğrafyasında kendi menfaatlerinin aleyhine oluşabilecek durumlara müdahale etme niyeti ve günün bu süreçte bir kez daha ortaya konmasıyla bölgedeki güç dengesi açısından bir adım daha öne çıkmayı başarmıştır. Hem çatışmalar esnasında Azerbaycan'a sağladığı çok boyutlu destek hem de ateşkes anlaşması sonrasında kurulan Ateşkesi İzleme Merkezine fiilen katılacak olmasıyla Türkiye, sadece Azerbaycan'a kayıtsız şartsız destek vereceğini değil, Kafkasya'da önemli ve etkili bir aktör olduğunu da göstermiştir.

Karabağ'daki sorunun çözümü için kurulan AGİT Minsk Grubu başta olmak üzere, uluslararası kuruluşların çözüme yönelik hiçbir somut katkısının olmadığı patlak veren son savaşla bir kez daha anlaşılmıştır. Misk Grubunun eş başkanlığının yapan ülkelerin, bilhassa da Fransa'nın tarafsız kalamayıp Ermenistan'a yakın durduğu da dikkate alınırsa, Minsk Grubunun başarısızlığının neden şaşırtıcı olmadığı görülecektir. "44 Gün Savaşı" sonrasında ortaya çıkan şartlar ve bundan sonra işletilecek süreç, Minsk Grubu üyesi ABD ve Fransa'nın sorunun çözümünde masa dışına itilmesiyle sonuçlanacaktır.

Bu süreçte Azerbaycan ile Türkiye arasındaki sergilenen eşi benzeri az bulunur dayanışmanın ve bunun sonucunda elde edilen başarının, Türkiye'yi ilgilendiren Doğu Akdeniz gibi diğer sorun alanlarında da Türkiye'nin lehine olumlu yansımalarının olması kuvvetle muhtemeldir. Kısacası, Azerbaycan'ın tarihî zaferi, Türkiye için stratejik kazanımları da beraberinde getirecektir.

Ateşkes mutabakatının uygulanması sürecinde bir çok sıkıntı ortaya çıkmaktadır. Bu çalışmada değinildiği üzere bunların en önemlisi "statü" meselesidir. Bölgeye girmiş ve yerleşmiş olan Moskova adına Putin birkaç kez "ileride belirlenecek/görüşülecek" bir statüden bahsetmektedir. Bu ateşkes ve barışın tesisi uygulamalarının tamamına yansıyan bir yaklaşımdır. Rus Barış Gücü yetkililerinin hâlâ bölgedeki Ermeni silahlı grupların başındaki kişilerle birlikte fotoğraflar ver-

meleri, Rusya Savunma Bakanlığı'nın bölgeye ilişkin bilgi paylaşırken kullandığı haritanın devamlı değiştirilmesi ve yer adlarının Ermenicelerinin tercih edilmesi, sağlık vb. gerekçelerle mutabakatta belirtilen sayının çok üzerinde personel getirilmesi, Laçın'dan geçişlerde Azerbaycan kontrolünü zayıflatıcı ve şüphe uyandırıcı kargo geçişlerine imkân verilmesi ilk akla gelenlerdir.

Azerbaycan tarafının bu konularda dikkatli ve tavizsiz bir tutum içinde, savaşın galibi ve toprakların sahibi olduğunun bilinciyle hareket etmesi beklenmelidir. Rusya çatışmanın sona erdirilmesinde bir aracı ve bölgedeki kuvvetlerinin de nötr bir "barış gücü" olduğunu unutmuş gibi göründüğü her seferinde ısrarla ve kararlılıkla Bakü yönetimince uyarılması gerekmektedir.

Barış gücü uygulamasının izlenmesi ile ilgili olarak bölgeye Türk Silahlı Kuvvetleri unsurları ulaşmıştır. Bunun ardından da beraberinde Türkiye Savunma Bakanı Hulusi Akar, Genelkurmay Başkanı Orgeneral Yaşar Güler ve kuvvet komutanları ile Azerbaycan'a gitmiştir. Burada, Azerbaycan Silahlı Kuvvetleri personelinin yanı sıra Türkiye-Rusya arasında kurulacak Ortak Merkez'de görev yapacak Türk askerlerinin de yer aldığı törende, askerlere hitap eden Akar, tarihi şan ve şerefle dolu Azerbaycan ordusunu kazandığı zaferden dolayı kutlamıştır. Ordusunu 44 gün süren Harekât boyunca sürekli destekleyen Azerbaycan halkını da selamlayan Akar, sahnede yer alan panodaki yazıları işaret ederek "Her şey açık ve net, Azerbaycan-Türkiye kardeşliği ebedidir, sarsılmaz. Bunu herkesin kafasına yazması lazım, kimse unutmasın, kimse yanlış hesap yapmasın." diye konuştu. Akar, Atatürk'ün "Azerbaycan'ın sevinci bizim sevincimiz, kederi bizim kederimizdir. Azerbaycan bizim kardeşimizdir." sözü ile Haydar Aliyev'in, "Biz bir millet, iki devletiz. Bu, bizim dostluğumuzun, kardeşliğimizin manasını mazmununu teşkil eder." ifadelerini hatırlatmıştır.

Türkiye'nin açıklamalarından hem "Ortak Merkez" adı verilen Türkiye-Rusya misyonu kapsamında hem de Azerbaycan'ın talep ve onayıyla EYP ve mayınların bulunması, bunların etkisiz hâle getirilmesi, bunların masum insanlara zarar vermemesi için personel gönderildiği anlaşılmaktadır.

Notlar

1 "Nagorno-Karabakh: Armenian protests urge 'traitor' PM to quit", *BBC News,* 12.11.2020, https:// www.bbc .com/news/av/world-54923839.

2 Ruslan Rehimov, "Azerbaycan-Ermenistan sınırında süren çatışmada bir üsteğmen şehit oldu", *Anadolu Ajansı*, 13.07.2020, https://www.aa.com.tr/ tr/dunya/azerbaycan-ermenistan-sinirinda-suren-catismada-bir-ustegmen-sehit-oldu/1908337.

3 Ruslan Rehimov, "Azerbaycan-Ermenistan sınırında çıkan çatışmalarda 7 Azerbaycan askeri şehit oldu", *Anadolu Ajansı*, 14.07.2020, https://www.aa. com.tr/tr/dunya/azerbaycan-ermenistan-sinirinda-cikan-catismalarda-7-azerbaycan-askeri-sehit-oldu/1909902

4 "Azerbaycan-Ermenistan sınırında çatışma: 7 asker şehit oldu", *Türkgün*, 14.07.2020, https://www.turkgun.com /azerbaycan-ermenistan-sinirinda-cat isma-7-asker-sehit-oldu-haber-127248

5 Joshua Kucera, "Azerbaijan Fires Foreign Minister", *Eurasianet* 16.07.2020, https://eurasianet.org/azerbaijan-fires-foreign-minister.

6 "Azerbaycan Dışişleri Bakanı görevden alındı", *Türkgün*, 16.07.2020, https:// www.turkgun.com/azerbaycan-disisleri-bakani-gorevden-alindi-haber-127425

7 Ruslan Rehimov, "Azerbaycan ordusu Ermenistan'a ait İHA'yı düşürdü", *Anadolu Ajansı*, 22.07.2020, https://www. aa.com.tr/tr/dunya/azerbaycan-ordusu-ermenistana-ait-ihayi-dusurdu/1919119.

8 Bu muharebelere "savaş" denilmesinde hiçbir beis yoktur. Azerbaycan topraklarında gerçekleşiyor olması Ermenistan'ın savaşan bir taraf olduğu gerçeğini değiştirmez. Uluslararası hukuk açısından "savaş"ta; iki veya daha fazla devlet arasındaki silahlı çatışma olması şartı aranır. Dahası, Ermenistan'ın 30 yıldır zaman zaman başvurduğu, "biz yokuz, Arşaklılarla savaşıyorlar" yalanını da bir daha ifşa eder. Ermenistan sorunun başlangıcından itibaren bu argümanla, müzakerelerde Karabağ Ermenilerini de bir "taraf" haline getirme maksadını gütmüştür. Ancak savaşan tarafın Ermenistan olduğu üzerinde hiçbir şüpheye yer yoktur.

9 "Armenia's Recent Attack On Azerbaijan Pursues Insidious Motives" *Caspian News,* 15.07.2020, https://caspiannews.com/news-detail/armenias-recent-attack-on-azerbaijan-pursues-insidious-motives-2020-7-15-0/

10 "Azerbaijan general among troops killed in Armenia border clash", *BBC News,* 14.07.2020, https://www.bbc.com/news/world-europe-53402476

11 "Azerbaijani Parliament Stirs Scandal Claiming Russian FM Lavrov favors return of occupied territories" *JAM News,* 24.09.2020, https://jam-news.net/press-release-of-the-azerbaijani-parliament-lavrov-pashinyan-karabakh-conflict-text-correction/

12 Turan Gafarlı, "One Nation, Two States: Turkey's Stance on the Recent Escalation between Armenia and Azerbaijan" *TRT World Research Centre,* Eylül 2020, İstanbul, s.13

13 Ruslan Rahimov, "Azerbaijan exerts superiority on front line: Military" *Anadolu Ajansı,* 18.10.2020, https://www. aa.com.tr/en/azerbaijan-front-line/ azerbaijan-exerts-superiority-on-front-line-military/2010243

14 Robyn Dixon, "Azerbaijans's Drones Owned the Battlefield in Nogorno-Karabakh and showed future of warfare" *The Washington Post,* 12.11.2020, https://www.washingtonpost.com/ world/europe/nagorno-karabkah-drones-azerbaijan-aremenia/2020/11/11/441bcbd2-193d-11eb-8bda-814ca56e138b_story.html

15 Patrick Keddie, "What's Turkey's Role in the Nagorno-Karabakh Conflict?" *Aljazeera,* 30.10.2020, https://www.aljazeera.com/features/2020/10/30 /whats-turkeys-role-in-the-nagorno-karabakh-conflict,

16 "Azerbaijani Army Retains Operational Advantage as Fighting over Nagorno-Karabakh Continues" *Daily Sabah,* 16.10.2020, https://www.dailysabah.com/politics/diplomacy/azerbaijani-army-retains-operational-advantage-as-fighting-over-nagorno-karabakh-continues

17 "Nagorno-Karabakh: Azerbaijan Claims to have Captured Strategic City Shusha", *The National,* 8.11.2020, https://www.thenationalnews.com/world/europe/nagorno-karabakh-azerbaijan-claims-to-have-captured-strategic-city-shusha-1.1107831

18 Tarek Cherkaoui, "Azerbaijan's Campaign in Nogorno-Karabakh: Big Victory and Big Lessons", *TRT World,* 11.11.2020, https://www.trtworld.com/opinion/azerbaijan-s-campaign-in-nagorno-karabakh-big-victory-and-big-lessons-41352,

19 Tom Mutch, "Armenia Loses its War With Azerbaijan", *Byline Times,* 12.11.2020, https://bylinetimes.com/2020/11/12/rage-and-grief-as-armenia-loses-its-war-with-azerbaijan/,

20 "Azerbaijan Says Armenia Used Cluster Bombs in Deadly Barda Attack" *Aljazeera,* 28.10.2020, https://www.aljazeera.com/news/2020/10/28/ azerbaijan-says-21-dead-in-armenia-attack-near-nagorno-karabakh,

21 Tom O'Connor, "Armenia and Azerbaijan's Supporters Are At War Around the World, Using Social Media to Fight", *Newsweek,* 9.10.2020, https://www.newsweek.com/armenia-azerbaijan-supporters-war-around-world-fight-social-media-1537654,

22 "President of Armenia Visits NATO Headquarters", NATO, 21.10.2020, https://www.nato.int/cps/en/natohq/news_179008.htm,

23 "Statement by NATO PA President on latest developments regarding Nagorno-Karabakh", 10.11.2020, https://www.nato-pa.int/news/statement-nato-pa-president-latest-developments-regarding-nagorno-karabakh, (Erişim Tarihi: 12.11.2020)

24 Statement by the Co-Chairs of the OSCE Minsk Group, *OSCE*, 02.10.2020, https://www.osce.org/minsk-group/465711

25 Press Statement by the Co-Chairs of the OSCE Minsk Group, *OSCE*, 30.10.2020, https://www.osce.org/minsk-group/468984

26 "OIC Condemns Repeated Provocations And Aggression By Armenian Military Forces Against Azerbaijan", 28.09.2020, https://www.oic-oci.org/topic/?t_id=23879&ref=14184&lan=en,

27 Ali Cura, "TBMM Başkanı Şentop, Azerbaycan Cumhurbaşkanı Aliyev ile Görüştü" *Anadolu Ajansı,* 19.10.2020, https://www.aa.com.tr/tr/azerbaycan-cephe-hatti/tbmm-baskani-sentop-azerbaycan-cumhurbaskani-aliyev-ile-gorustu/2011429

28 Ruslan Rehimov, "Turkey-Azerbaijan Joint Military Drills Continue", *Anadolu Ajansı,* 02.08.2020, https://www.aa.com.tr/en/turkey/turkey-azerbaijan-joint-military-drills-continue/1929548,

29 "Владимир Путин ответил на вопросы журналиста телеканала «Россия 1», автора и соведущего программы «Москва. Кремль. Путин» Павла Зарубина (Vladimir Putin Rossiya 1 Kanalı Muhabiri ve Moskova. Kremlin. Putin Programının Sunucu Pavel Zarubin'in Sorularını Yanıtladı)", *Kremlin,* 07.10.2020, http://kremlin.ru/events/president/news/64171, (Erişim Tarihi: 28.11.2020)

30 "BM Genel Sekreteri Guterres: Azerbaycan ve Ermenistan Ateşkese Saygı Göstermeli", *BBC News,* 18.10.2020, https://www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-54579452, (Erişim Tarihi: 22.11.2020)

31 "Московские диаспоры Армении и Азербайджана выступили с совместным заявлением" (Ermenistan ve Azerbaycan'ın Moskova Diasporaları Ortak Bir Açıklama Yayınladılar), *Kommersant,* https://www.kommersant.ru/doc/4511879, 30.09.2020, (Erişim Tarihi: 28.11.2020)

32 "President Aliyev Gives Interview to Director General of Russian Media Holding" *MENAFN,* 16.10.2020, https://menafn.com/1100966835/President-Aliyev-gives-interview-to-director-general-of-Russian-media-holding, (Erişim Tarihi: 22.11.2020)

33 "Договор о дружбе, сотрудничестве и взаимной помощи между Российской Федерацией и Республикой Армения RF –Ermenistan Dostluk, İşbirliği ve Karşılıklı Yardımlaşma Antlaşması", http://docs.cntd.ru/document/8306454, (Erişim Tarihi: 28.11.2020)

34 "Договор о коллективной безопасности (Kolektif Güvenlik Antlaşması)", https://odkb-csto.org/documents/documents/dogovor_o_kollektivnoy_bezopasnosti/, (Erişim Tarihi: 28.11.2020)

35 "В Кремле заявили о нераспространении на Карабах обязательств по ОДКБ (Kremlin KGAÖ Çerçevesindeki Sorumlulukların Karabağ için Geçerli Olmadığı Açıkladı)", *RİA Novosti*, 07.10.2020.

36 Anna Lisova, "Армения вербует наемников для войны в Нагорном Карабахе (Ermenistan Dağlık Kabarağ'da Savaşmaları İçin Paralı Asker Topluyor)", 13.10.2020, https://chto-proishodit.ru/polotics/ 9020,

37 Boris Rodzhin, "Нагорный Карабах стал первой войной эпохи ударных беспилотников (Dağlık Karabağ SİHA Çağının İlk Savaş Alanı Oldu)", *RİAFAN*, 12.10.2020, https://riafan.ru/1320335-nagornyi-karabakh-stal-pervoi-voinoi-epokhi-udarnykh-bespilotnikov.

38 "Армения Отказалась От Российских Систем Рэб Из-За Их Неэффективности Против Дронов (Ermenistan Dronlar Karşısında Başarısız Oldukları İçin Rusya'nın Elektronik Harp Sistemlerinden Vazgeçti)", *RuNews24,* 26.11.2020, https://runews24.ru /politics/26/11/2020/7897df405d 322c0a60b58dd 6fc-24be6b?utm_source=yxnews&utm_medium= desktop.

39 "В Турции комментируют готовность Украины заказать новую партию БПЛА Bayraktar-TB2 (Türkiye'de Ukrayna'nın Yeni Parti Bayraktar TB2 SİHA'ları Sipariş Etme İsteği Değerlendiriliyor), https://topwar.ru/177529-v-turcii-kommentirujut-gotovnost-ukrainy-zakazat-novuju-partiju-bpla-bayraktar-tb2.html, 27.11.2020.

40 "Macron Reprimands Turkey, Accuses Erdoğan of Sending Jihadist to Azerbaijan", *France 24,* 2.10.2020, https://www.france24.com/en/20201002-macron-reprimands-turkey-accusing-erdogan-of-sending-jihadists-to-azerbaijan.

41 Ozan Barış Erim, "Fransa'da Yaşayan Ermeniler, Karabağ'da Savaşmaya Gidiyor", *Kırım Haber Ajansı,* 9.10.2020, https://qha.com.tr/haberler/fransada-yasayan-ermeniler-karabagda-savasmaya-gidiyor/257602/.

42 Cindi Cook, "French Minister Urges Neutrality on Nagorno-Karabakh", *Anadolu Ajansı,* 14.10.2020, https://www.aa.com.tr/en/europe/french-minister-urges-neutrality-on-nagorno-karabakh/2005427,

43 "US Silence on Armenia-Azerbaijan Conflict Reflects International Disengagement", *The Guardian,* 4.10.2020, https://www.theguardian.com/world /2020/oct/04/us-armenia-azerbaijan-nagaon-karabakh.

44 Nailia Bagirova ve Hümeyra Pamuk, "U.S. Announces New Nagorno-Karabakh Ceasefire as Fighting Persist" *Reuters,* 25.10.2020, https://www.reuters .com/article/us-armenia-azerbaijan-usa-idUSKBN 27A0WQ,

45 Rebecca Shimoni-Stoil, "Armenia-Azerbaijan Violence Shows Danger of U.S. Diplomatic Indifference to Foreign Politics" *NBC News,* 8.10.2020, https://www.nbcnews.com/think/opinion/armenia-azerbaijan-violence-shows-danger-u-s-diplomatic-indifference-foreign-ncna1242337.

46 Mania Israyelyan, Marta Ardashelia, "Georgia Weighs Consequences of Karabakh Truce", 13.11.2020, https://iwpr.net/global-voices/georgia-weighs-consequences-karabakh-truce,

47 "Armenia and Azerbaijan to Georgian mediation: Thanks, but no thanks", 06.10.2020, https://eurasianet.org/armenia-and-azerbaijan-to-georgian-mediation-thanks-but-no-thanks)

48 "Georgian Foreign Ministry Reacts to Karabakh Deal", 10.11.2020, https://civil.ge/archives/381766.

49 "Armenia Withdraws Ambassador to Israel Over Azerbaijan Arms Sales", *Middle East Eye,* 2.10.2020, https://www.middleeasteye.net/news/armenia-withdraws-ambassador-israel-over-azerbaijan-arms-sales.

50 Vusala Abbasova, "Avigdor Liberman Considers Azerbaijan As Israel's Reliable Partner and Voices Support for Its Territorial Integrity", *Caspian News,* 6.10.2020, https://caspiannews.com/news-detail/avigdor-liberman-considers-azerbaijan-as-israels-reliable-partner-and-voices-support-for-its-territorial-integrity-2020-10-5-35/

51 Aaron Reich, "Meet the Jewish-Azeri Soldier on the Front Lines in Nagorno-Karabakh", *The Jerusalem Post,* 18.10.2020, https://www.jpost.com/diaspora/meet-the-jewish-azeri-soldier-on-the-front-lines-in-nagorno-karabakh-646071

52 Simon Henderson, "Caucasus Clash Could Endanger Israeli Oil Imports" *The Washington Institute,* 6.10.2020, https://www.washingtoninstitute.org/policy-analysis/view/caucasus-clash-could-endanger-israeli-oil-imports

53 Umut Başar, "İran, Karabağ Savaşının Kaybedeni mi?" *Anadolu Ajansı,* 23.11.2020, https://www.aa.com.tr/tr/analiz/iran-karabag-savasinin-kaybedeni-mi/2052813,

54 Mustafa Caner, "İran'ın Karabağ Siyaseti Diplomatik Esneklikle İmkansızlıklar Arasına Sıkışmış Durumda", *Anadolu Ajansı,* 12.10.2020, https://www.aa.com.tr/tr/analiz/iran-in-karabag-siyaseti-diplomatik-esneklikle-imkansizliklar-arasina-sikismis-durumda/2003507

55 Syed Zafar Mehdi, "Iran Backs Azerbaijan's Right to Liberate Karabakh", *Anadolu Ajansı,* 3.11.2020, https://www.aa.com.tr/en/middle-east/iran-backs-azerbaijan-s-right-to-liberate-karabakh/2029245

56 "Lavrov: Bu illər ərzində iranlı həmkarlarımla çoxsaylı təmaslarımızda Qarabağ mövzusuna maraq göstərildiyini xatırlamıram", *APA.AZ*, 12.12.2020, https://apa.az/az/dagliq_qarabag/Lavrov-Bu-illr-rzind-iranli-hmkarlarimla-coxsayli-tmaslarimizda-Qarabag-movzusuna-maraq-gostrildiyini-xatirlamiram-619347

57 "Milliyetçi Hareket Partisi Genel Başkanı Sayın Devlet Bahçeli'nin TBMM Grup Toplantısında Yapmış Oldukları Konuşma", *Milliyetçi Hareket Partisi,* 20.10.2020, http://www.mhp.org.tr/htmldocs/genel_baskan/konusma/4729/index.html

58 "President Volodymyr Zelensky of Ukraine to Visit Turkey", *Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı,* 15.10.2020, https://www.tccb.gov.tr/en/speeches-statements/558/122363/president-volodymyr-zelensky-of-ukraine-to-visit-turkey, 24.11.2020

59 Islamuddin Sajid, "Pakistan Armed Forces Throw Weight Behind Azerbaijan", *Anadolu Ajansı,* 10.10.2020, https://www.aa.com.tr/en/asia-pacific/pakistan-armed-forces-throw-weight-behind-azerbaijan/2001887, (Erişim Tarihi: 24.11.2020)

60 "The situation in the occupied territories of Azerbaijan : resolution / adopted by the General Assembly" *United Nations*, https://digitallibrary.un.org/record/632041?ln=en

61 "Saudi Arabia calls for ceasefire between Armenia and Azerbaijan" *Arab News*, 29.09.2020, https://www.arabnews.com/node/1741301/saudi-arabia

62 "Nagorno-Karabakh Conflict and Gulf States' Stakes" *Gulf Information Forum*, 20.10.2020, https://gulfif.org/nagorno-karabakh-conflict-and-gulf-states-stakes/

63 "How the Armenia-Azerbaijan conflict could spiral into a proxy war", The New Arab, 06.10.2020, https://english.alaraby.co.uk/english/indepth/2020/10/6/could-the-armenia-azerbaijan-conflict-spark-a-proxy-war

64 BAE, petrol gelirleri vasıtasıyla çok sayıda ulusal varlık fonu kuruluşuna sahiptir. Bu fonlar, dış politika önceliklerinin doğrultusunda yurtdışında yatırım ve yardım yapmaktadır. Bu bağlamda en büyük fon 1976 yılında kurulan ve yaklaşık 696,66 milyar dolarlık servete sahip Abu Dabi Yatırım Otoritesidir (ADIA). Daha çok ABD (%35-%50) ve Avrupa'daki (%20-35) uzun dönemli yatırımlara odaklanan fonun başkanlığını da Emir Halife yapmaktadır. Şeyh Muhammed bin Zayed'in başkanlığını yaptığı 232 milyar dolarlık servete sahip Mubadala Yatırım Fonu ise (2017 yılında Mubadala Kalkınma Şirketi ve Uluslararası Petrol Yatırım Şirketi birleşiminden doğmuştur) Kuzey Amerika (%38) ve ülke içinde (%28) yatırımlara yönelmektedir. Ayrıca Abu Dabi Kalkınma Fonu (ADFD), Zayed Yardım Vakfı ve Zekat Fonu, BAE Kızılayı gibi diğer kuruluşlar uluslararası yardımların yürütülmesinde önemli araçlardır.

65 "Syria regrets clashes between Armenia and Azerbaijan, warns against Turkey's blatant interference" *SANA*, 03.10.2020, http://sana.sy/en/?p=204890

66 "Assad blames Turkey for Nagorno-Karabakh fighting as battles rage on", *Middle East Monitör*, 06.10.2020, https://www.middleeastmonitor.com/20201006-assad-blames-turkey-for-nagorno-karabakh-fighting-as-battles-rage-on/

67 "Popular gathering in Aleppo in denunciation of Turkish interference in Karabakh" *SANA*, 26.10.2020, https://www.sana.sy/en/?p=207435

68 "Lebanese Armenians join fighting in Nagorno-Karabakh" *Middle East Monitor*, 13.10.2020, https://www.middleeastmonitor.com/20201013-lebanese-armenians-join-fighting-in-nagorno-karabakh/;

69 "Egypt slams Turkish role in Syria" Al-Monitor, 01.11.2020, https://www.al-monitor.com/pulse/originals/2020/10/egypt-turkey-tension-syria-role-libya-iraq.html

70 "Qatar Welcomes Ceasefire Agreement Between Azerbaijan, Armenia in Nagorno-Karabakh Region", *Katar Dışişleri Bakanlığı Basın Açıklaması*, 10.11.2020, https://www.mofa.gov.qa/en/statements/qatar-welcomes-ceasefire-agreement-between-azerbaijan-armenia-in-nagorno-karabakh-region

71 "Armenian-Americans send aid via Qatar Airways during war with Azerbaijan", *Al-Monitor*, 19.10.2020, https://www.al-monitor.com/pulse/originals/2020/10/qatar-airways-flight-armenia-aid-los-angeles.html

72 "Foreign Minister: We wish the two parties of the conflict (Azerbaijan and Armenia) to return to the negotiating table … from past experiences, and based on our principles, we do not view violence and war as a way to achieve goals" *Irak Cumhuriyeti Erivan Büyükelçiliği Basın Açıklaması*, 03.10.2020, https://www.mofa.gov.iq/yerevan/?p=2515&lang=en

73 "GCC expresses concern over Azerbaijan-Armenia conflict", *Saudi Gazette*, 09.10.2020, https://saudigazette.com.sa/article/598931/World/Mena/GCC-expresses-concern-over-Azerbaijan-Armenia-conflict

74 Robert M. Cutler, "What is behind the Nagorno-Karabakh flare-up? And how can it be resolved?", *AlJazeere*, 19.10.2020, https://www.aljazeera.com/opinions/2020/10/19/what-is-behind-the-nagorno-karabakh-flare-up/; "Turkey asks Russia to press Armenia to abide by truce", Middle East Monitor, 12.10.2020, https://www.middleeastmonitor.com/20201012-turkey-asks-russia-to-press-armenia-to-abide-by-truce/

75 "Resmi Olarak Tanınmayan Dağlık Karabağ'ın Lideri: Azerbaycan Ordusu Şuşa'ya 5 km Uzaklıkta" *Sputnik News,* 29.10.2020, https://tr.sputniknews .com/asya/ 202010291043118801-resmi-olarak-taninmayan-daglik-karabagin-lideri-azerbaycan-ordusu-susaya-5-kilometre-uzaklikta/

76 "So-called Deputy Defense Minister of Illegal Regime Killed in Occupied Nagorno-Karabakh" *MENAFN,* 2.11.2020, https://menafn.com/1101 058631/So-called-deputy-defense-minister-of-illegal-regime-killed-in-occupied-Nagorno-Karabakh.

77 Ruslan Rehimov, "Azerbaycan Ordusu 1 Kasaba, 48 Köy ve 8 Stratejik Tepeyi Daha Ermenistan'ın İşgalinden Kurtardı", *Anadolu Ajansı,* 9.11.2020, https://www.aa.com.tr/tr/azerbaycan-cephe-hatti/azerbaycan-ordusu-1-kasaba-48-koy-ve-8-stratejik-tepeyi-daha-ermenistanin-isgalinden-kurtardi/2037568.

78 "Azerbaijan Admits Shooting Down Russian Helicopter in Armenia", *BBC News,* 9.11.2020, https:// www.bbc.com/news/world-europe-54874162.

79 "Armenia, Azerbaijan and Russia Sign Nagorno-Karabakh Peace Deal" *BBC News,* 10.11.2020, https://www.bbc.com/news/world-europe-54882564

80 "Armenia accepts defeat in fight over occupied Azerbaijan territories", *TRT World*, 10.11.2020, https://www.trtworld.com/asia/armenia-accepts-defeat-in-fight-over-occupied-azerbaijan-territories-41311

81 "Nagorno-Karabakh: Armenian PM ignores ultimatum to resign", *BBC News*, 12.11.2020, https://www.bbc.com/news/world-europe-54903868

82 "Armenia, Azerbaijan and Russia sign Nagorno-Karabakh peace deal", *BBC News*, 10.11.2020, https://www.bbc.com/news/world-europe-54882564

83 "Интервью президента РФ по ситуации в Нагорном Карабахе - Россия 24 (RF Devlet Başkanının Dağlık Karabağ'daki Durum ile İlgili Röportajı)", https://youtu.be/BGyE7-CzKbE, 17.11.2020.

84 İrina Dronina, "Россия и Турция создают совместный наблюдательный центр (Rusya ve Türkiye Ortak İzleme Merkezi Kuruyor)", *Nezavisimaya Gazeta,* 23.11.2020, https://nvo.ng.ru/realty/2020-11-23/100_201123center.html

85 "Сергей Лавров о соглашении по Карабаху, миротворцах, Турции, Навальном, санкциях ЕС и выборах в США (Sergey Lavrov Dağlık Karabağ, Barış Gücü, Türkiye, Navalnıy, AB Yaptırımları ve ABD Seçimleri Hakkında)", https://youtu.be/ Vfdyrtyd nBs, *Youtube*, 12.11.2020.

86 "Rusya Savunma Bakanlığı: Karabağ'da Türk-Rus Ortak Merkezi'nin kurulması için anlaşmaya varıldı", *Sputnik*, 1.12.2020. https://tr.sputniknews.com/rusya/ 202012011043323320-rusya-savunma-bakanligi-karabagda-turk-rus-ortak-merkezinin-kurulmasi-icin-anlasmaya-varildi/

87 Joshua Kucera, "An Armenian Tragedy", Slate, 4.12.2020, https://slate.com/news-and-politics/2020/12/armenia-azerbaijan-nagorno-karabakh.html

NOTLAR

NOTLAR

TÜRK AKADEMİSİ
Siyasi Sosyal Stratejik Araştırmalar Vakfı

44 GÜN SAVAŞI:

AZERBAYCAN'IN KARABAĞ ZAFERİ

Prof. Dr. Yalçın SARIKAYA

TASAV Dış Politika ve Güvenlik Araştırmaları Merkezi
Rapor No. 18 / Aralık 2020
www.turkakademisi.org